

LÄNSSTYRELSEN
VÄSTERNORRLANDS LÄN

Livsmiljöbokslut för Västernorrlands län 2002

Välfärdsavdelningen
Rapport 2003:1

Förord

Länsstyrelsen i Västernorrland har sammanställt ett Livsmiljöbokslut för Västernorrland 2002. Det är det första kända försöket att i Sverige på regional nivå samlat beskriva livsmiljön. Här ingår välfärd, några hälsoindikatorer men också miljöaspekter.

De mått på livsmiljön som använts beskrivs i siffror, utan bedömningar och värderingar, vilket gör att bokslutet i sig inte svarar på frågan om livsmiljön är bra eller dålig. Det är i stället de bedömningar och värderingar som görs av läsaren som kan svara på frågan. Vad som upplevs som viktigt kan också variera mellan individer och olika situationer.

Tanken är att bokslutet ska kunna ge underlag till att lyfta fram länets starka sidor likväl som vad som behöver förbättras. Bokslutet kommer att genomföras återkommande för att utvecklingen ska kunna följas. För närvarande planeras att detta ska ske vartannat år. Livsmiljöbokslutet innebär ett utvecklingsarbete och synpunkter på vad som ska beskrivas och hur detta kan göras är därför värdefulla.

Den nyinrättade Välfärdsavdelningen vid Länsstyrelsen har med undertecknad lett arbetet och Göran Fahlén har som projektkoordinator praktiskt genomfört arbetet.

Gerhard Larsson
Landshövding

Birgith Molberg
Avdelningschef

Innehållsförteckning

<i>Rubrik</i>	<i>Sida</i>
1 Livsmiljöbokslutet – en introduktion	1
2 Resultat	3
2.1 Västernorränningen	3
2.2 Uppväxt - lärande	7
2.3 Socialt kapital och sociala relationer	9
2.4 Boende, service, kultur och fritid	11
2.5 Arbete och ekonomi	16
2.6 Inomhusmiljö	20
2.7 Naturmiljö	22
2.8 Ungdomar i Västernorrland, fördjupning	25
3 Livsmiljön i Västernorrland - några axplock	32
4 Slutord	33
Referenser	34

1 Livsmiljöbokslutet – en introduktion

Hur ser livsmiljön ut för Västernorrلänningen?

Vision 2005

I länet's *Vision 2005 med perspektiv mot 2010* finns ett avsnitt som heter *Det goda vardagslivets län* [1]. Där sägs att ett årligt *Länsbokslut – livsmiljö* ska utvecklas. Syftet är att beskriva förhållanden som är viktiga i Västernorrلänningarnas livsmiljö. Här ingår hälsa och välfärd men även miljöaspekter. Beskrivningen kan ge ett underlag till att lyfta fram länet's starka sidor men kan även användas som utgångspunkt för diskussioner om vad som behöver förbättras. Länsstyrelsen har mot denna bakgrund tagit fram detta första bokslut. Enligt länsledningens uppdrag skall det första bokslutet också innehålla en fördjupning om ungdomars livsmiljö. Målgruppen för bokslutet är såväl den intresserade allmänheten som beslutsfattare. Avsikten är att livsmiljöbokslutet fortsättningsvis ska genomföras regelbundet, varje eller vartannat år.

Med livsmiljö avses inom biologin summan av de yttre omständigheter som krävs för att individer av en viss art skall kunna fortleva och ev. fortplanta sig på platsen; termen motsvarar ungefär biotop eller habitat men har en allmännare betydelse [2]. I detta sammanhang bör det betyda de förutsättningar som finns för att bo och verka i Västernorrland

Detta är det första försöket att fånga denna vida fråga i ett samlat dokument. Vad som upplevs som viktigt kan vara olika mellan individer och i olika situationer. Några kan tycka att uppgifter är överflödiga eller att andra saknas. Livsmiljöbokslutet måste ses som ett utvecklingsarbete och synpunkter är värdefulla.

Målet är att spegla livsmiljön på ett sådant sätt att länsinnevånarna känner för de värden som beskrivs, vidare att bokslutet ska ge en trovärdig bild – man känner igen sig. Dessutom bör bokslutet bli ett användbart - och använt redskap i diskussionen om hur länet ska utvecklas.

Det sistnämnda förutsätter en bred förankring av bokslutet och att formerna för och innehållet i bokslutet utvecklas. I arbetet med länsvisionen har arbetsgrupper från flera samhällsområden bildats för att arbeta utifrån de olika handlingslinjerna. Dessa är

- Bilden av Västernorrland
- Ung i Västernorrland
- Öppenhet och integration som resurs och möjlighet
- Livsmiljö – det goda vardagslivets län
- Kompetensförsörjning
- Kommunikationer
- Näringsliv och arbetsmarknad
- Ekologiskt hållbart samhälle
- Västernorrland i ett internationellt perspektiv.

Gruppen för Livsmiljö – det goda vardagslivets län ges ett särskilt ansvar för bokslutet.

På väg mot en ökad helhetssyn

Idag pågår en utveckling där helheter lyfts fram - allt hänger ihop. Ett viktigt steg togs 1991, då Världshälsoorganisationen, WHO genomförde Sundsvallskonferensen tillsammans med FN:s miljöprogram, UNEP [3]. 1992 kom Agenda 21 som slog fast att folkhälsa och miljö samt social och ekonomisk utveckling måste ses i ett sammanhang [4]. Världsbanken fastslog i sin rapport – Investera i hälsa – som kom 1993 att en god ekonomisk utveckling inte är möjlig utan en god folkhälsa [5]. En amerikansk sociolog Robert Putnam, har i sin forskning visat att medborgarnas aktiva medverkan i samhällslivet är en viktig utvecklingsfaktor [6].

Nya redskap

En konsekvens av denna ökade helhetssyn är att nya redskap tillskapas för att beskriva och styra samhällsutvecklingen. Exempel är miljö-, välfärds-, hälsobokslut samt sociala bokslut. Sundsvalls kommun har sedan 1991 genomfört miljöbokslut [7]. Kommunförbundet, Landstingsförbundet och folkhälsoinstitutet startade 1996 ett projekt för att utveckla och pröva metoder och arbetsformer för styrning och uppföljning av kommunal verksamhet, där befolkningens välfärd och hälsa sätts i centrum [8]. Naturvårdsverket upprättade år 2001 för första gången en sammanställning av indikatorer för en hållbar utveckling [9]. Välfärdskommittén lade 2001, efter ett omfattande utredningsarbete fram ett *Välfärdsbokslut för 1990-talet* [10]. I ekonomiska bokslut redovisas intäkter och utgifter under en period samt tillgångar och skulder vid periodens slut. I dessa nya former av bokslut lyfts andra värden in parallellt eller i stället för de monetära värdena, pengarna [10].

Livsmiljöbokslutet - några utgångspunkter

De områden som beskrivs i bokslutet framgår i figur nedan. De yttre delarna av cirkeln visar de områden som utgör livsmiljön och centrum beskriver det samlade resultatet av de förutsättningar som finns för att ha ett gott liv och för att bo och verka i Västernorrland.

För varje område lyfts ett antal viktiga faktorer fram. För att kunna följa utvecklingen över tid och för att kunna jämföra länet med andra områden används nyckeltal. Med *Nyckeltal* avses tal som komprimerar information i syfte att göra den mer lättillgänglig och användbar för en användare. [2] Krav på nyckeltal är att de ska vara mätbara och påverkbara. Detta innebär att livsmiljöbokslutet är en beskrivning av livsmiljön som baseras på sifferuppgifter. Det innehåller i förekommande fall jämförelser med riket men inte bedömningar och värderingar. Bokslutet fokuserar på länsnivån. Om uppgifter finns på kommunnivå anges i bilaga, ”Teknisk rapport – Livsmiljöbokslut för Västernorrlands län”. Här beskrivs även arbetets uppläggning, datakällor, datakvalitet m.m. I första hand har befintliga uppgifter från olika databaser använts. En fördjupning görs för ungdomsgruppen och av den anledningen har under hösten/vintern en enkätundersökning genomförts som riktats till 1500 av länets 17-åringar. Frågorna i denna har koncentrerats på utbildningsmöjligheter, inflytande, mötesplatser och kommunikationer. Dessutom har en särskild befolkningsenkät genomförts som ställdes till 1500 länsbor med ett fördjupat urval av 24-åringar. I slutet av varje avsnitt redovisas lämpliga nyckeltal samt vilka uppgifter som kan fås ur befintliga databaser eller enkäter eller om uppgifterna måste inhämtas på annat sätt.

Bokslutet tar inte upp sjukdomar och annan form av ohälsa. Det innefattar inte heller länsinnevånarnas levnadsvanor. Landstinget Västernorrland arbetar nu med ett hälsobokslut där dessa frågor samt delar av landstingets insatser för att förbättra folkhälsan beskrivs. Dokumenten kan ses som varandras komplement.

Viktiga underlag för arbetet med livsmiljöbokslut har varit Miljömålsbetänkandet SOU 2000:52 [11] och slutbetänkanden från Nationella folkhälsokommittén SOU 2000:91 [12] och Valfärdskommittén SOU 2001:79 men även Sundsvalls kommuns välfärdsbokslut 2001.

2 Resultat

2.1 Västernorrläningen

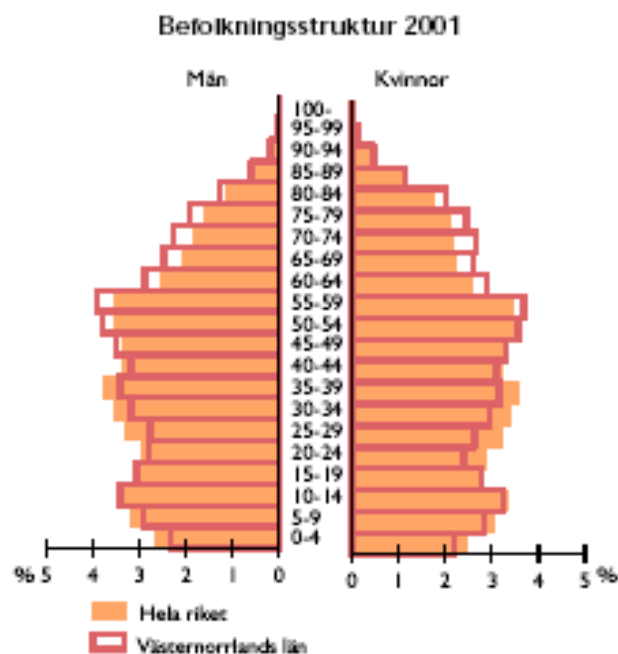
I detta avsnitt berörs befolkningsutvecklingen, länets medellivslängd, hur västernorrläningen ser på sin hälsa samt hur det är att leva och bo i Västernorrland. Dessutom redovisas hur ungdomar trivs med livet i allmänhet. Man kan se detta som det samlade resultatet av de förutsättningar som finns för att ha ett gott liv och för att bo och verka i Västernorrland.

Befolkning

Västernorrlands län har under en lång rad av år haft en befolkningsminskning, mellan 1997 och 2001 med c:a 1800 personer per år och invånarantalet uppgick den 31/12 2001 till 245.078 personer. Under 2001 har dock en inbromsning skett som även har fortsatt 2002. Det är två orsaker till att befolkningen minskar i länet. Den ena är att det är fler som avlider än som föds. På grund av utflyttning under en lång period har en åldersstruktur uppkommit med relativt få i barnafödande ålder samtidigt med en stor andel äldre. I åldern 19 – 39 år var andelen kvinnor 48 procent. Under 2001 var födelseunderskottet exakt 1000

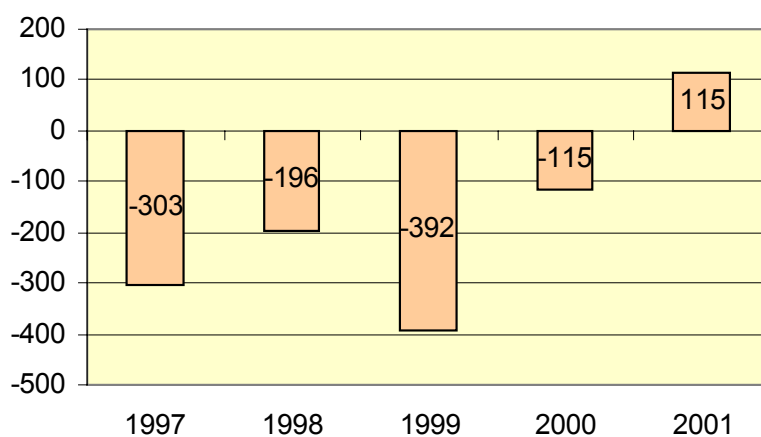
personer [13]. Befolkningens fördelning på ålder och kön visas i figur 1.

Figur 1: Andel i procent för ålder och kön i Västernorrland jämfört med riket år 31/12 2001 [13].

Den andra orsaken är negativt flyttningsnetto, d.v.s. att fler flyttar ut från länet än som flyttar in. Under 2001 gällde det så gott som uteslutande åldrarna 19-27 år, där det negativa flyttningsnettot var 965 personer, något fler män än kvinnor. Cirka 3000 i åldersgruppen flyttade från och cirka 2000 till Västernorrland [13]. 15 procent av 17-åringarna i länet uppgav 2002 att de efter gymnasiet kommer att flytta till annan ort [14]. Benägenheten bland unga att röra på sig skiljer sig inte nämnvärt från studier på andra håll. [15]. För övriga åldrar var det i stället en sammanlagd inflyttning med 127 personer netto [13]. Utvecklingen är för närvarande positiv i åldersgrupperna 0-15 år samt 30-39 år, där de flesta barnfamiljer ingår [13], se figur 2. Det är troligt att denna utveckling beror på den trend som Glesbygdsverket beskriver, att unga familjer flyttar till den tätortsnära landsbygden för att söka ökad livskvalitet [16].

Figur 2: Flyttningsöverskott/underskott i åldrarna 0-15 samt 30-39 år. Antal [13].

Fem procent av länets befolkning 2001 var födda i utlandet jämfört med 12 procent i riket. [13]. Länsstyrelsen i Västernorrland har i ett initiativ med Landstinget Västernorrland, Kommunförbundet Västernorrland, Integrationscentrum/5 i 12 samt svenskt Näringsliv avgivit en avsiktsförklaring för ökad mångfald i länet. På kort sikt är inriktningen att genom olika åtgärder och främjande insatser verka för att öka andelen utrikes födda till att motsvara riksgenomsnittet. [17]

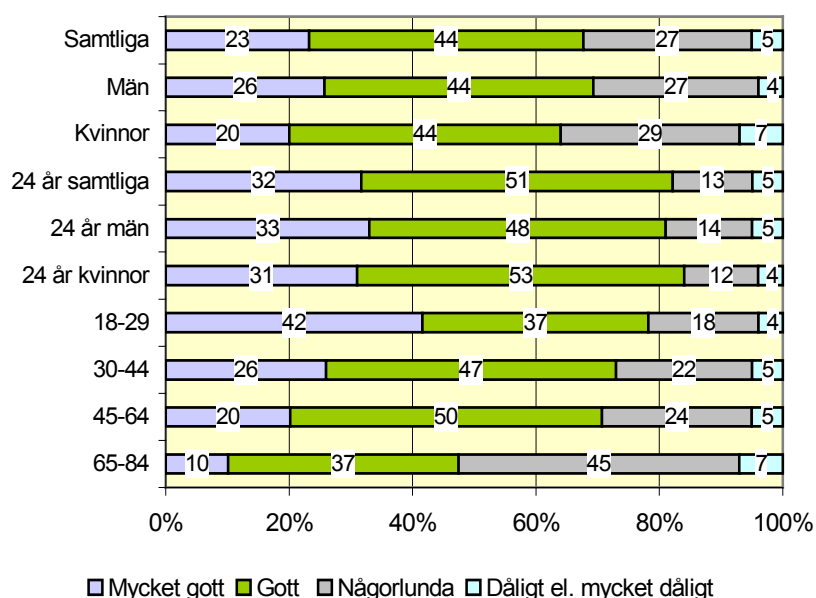
Medellivslängd

Kvinnorna i Västernorrland har en medellivslängd, räknat från födseln på 81,9 år jämfört med 81,5 för riket. Motsvarande för männen är 76,6 i länet och 77,1 i riket [13].

Självupplevd hälsa

Andelen av länsinnevanorna i åldern 18-64 år som 2002 uppgav att de upplevde sitt hälsotillstånd som gott eller mycket gott var 67 procent [18]. Det var något lägre än de rikssiffror som redovisas från Statistiska centralbyråns ULF-undersökning, Undersökningarna om levnadsförhållanden. Där var det 74 procent i åldern 16-84 år som bedömde sitt allmänna hälsotillstånd som gott [19]. I den yngsta gruppen och bland 24-åringarna var det fler, 79 procent respektive 83 procent och i den äldsta gruppen avsevärt lägre 47 procent. Det var inga nämnvärda skillnader mellan män och kvinnor förutom i den äldsta gruppen där 53 procent av männen och 44 procent av kvinnorna upplevde sitt hälsotillstånd som gott eller mycket gott. Hur man upplevde sin hälsa i olika grupper visas i figur 3.

Figur 3: Självupplevd hälsa. Andel i procent. Befolkningsenkät [18].

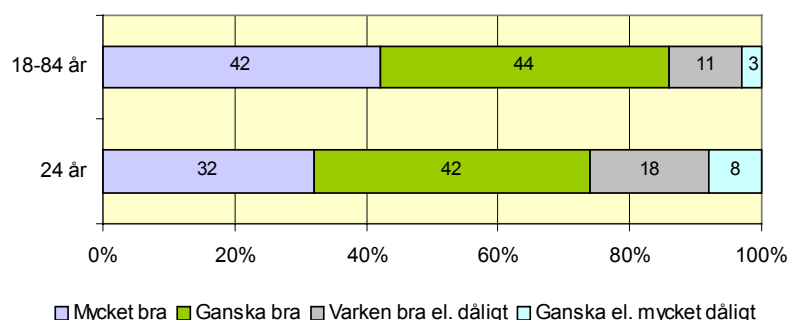

Att bo och leva i Västernorrland

86 procent av Västernorrmlänningarna mellan 18 och 84 år uppgav 2002 att det vara mycket bra eller ganska bra att bo och leva i Västernorrland. Av 24-åringarna var det 74 procent [18]. Se figur 4.

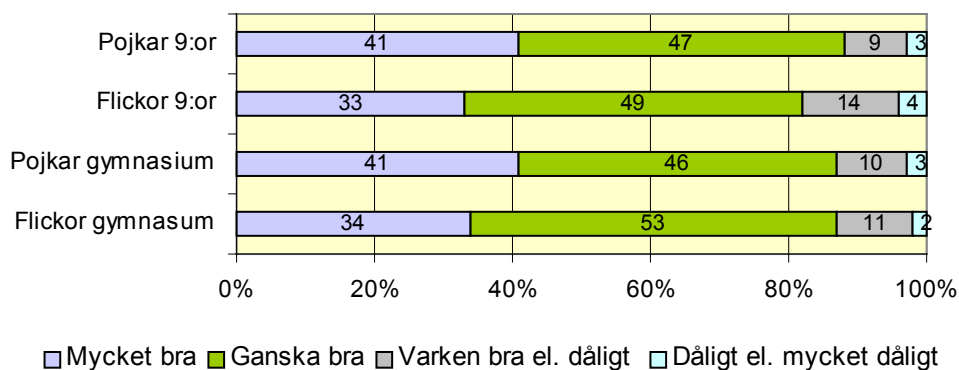
Figur 4: Syn på att bo och leva i Västernorrland 18-84 år samt 24-åringar. Andel i procent [18].

Ungdomars trivsel med livet i allmänhet

Av länets niondeklassare uppgav år 2001 85 procent att de trivdes bra eller mycket bra med livet i allmänhet. Det är en viss skillnad mellan pojkar och flickor, 88 respektive 82 procent [20]. Bland gymnasieungdomar i årskurs 2 och 3 var det år 2002 87 procent såväl bland pojkar som flickor som trivdes ganska bra eller mycket bra med livet i allmänhet [21]. Se figur 5.

Figur 5: Trivsel med livet bland elever i klass 9 grundskolan 2002 samt gymnasiets årskurs 2 och 3 2002. Andel i procent [20,21].

Lämpliga nyckeltal

Följande nyckeltal finns eller kommer troligen att finnas tillgängliga för uppföljning i befintliga databaser eller i återkommande enkäter:

1. Befolkningsutveckling i åldern 0-15 samt 30-39 år.
2. Antal inflyttade i åldern 19-27 år.
3. Andel utlandsfödda
4. Andel som upplever sitt hälsotillstånd som gott.
5. Andel ungdomar som trivs ganska bra eller mycket bra med livet i allmänhet.

Hur västernorrslänningen ser på att bo och verka i länet kan inhämtas via enkät.

2.2 Uppväxt – lärande

Fäders andel av föräldrapenninguttag

Det är angeläget att män i högre grad engagerar sig i barnens uppväxt och att barnen, när det är möjligt har tillgång till båda sina föräldrar. I Västernorrland tog 4 av 10 eller 5000 män ut föräldrapenning under 2001 och svarade för 14 procent av andelen uttagna dagar. Det är i nivå med riket [22].

Resurser inom barnomsorgen, grundskola och gymnasium

Barnomsorg och skola spelar en mycket viktig roll för barn och ungdomar och upptar en stor del av deras aktiva tid. Neddragningar inom barnomsorg och skola har medfört ökade barngrupps- och elevgruppsstorlekar i hela landet. Gruppstorlekarna har endast i begränsad omfattning varit föremål för forskning men det är rimligt att anta att stora gruppstorlekar har en negativ påverkan särskilt för de barn och ungdomar som har särskilda behov av stöd[12].

Man kan konstatera att det inom de kommunala och enskilda förskolorna i Västernorrlands län var 4,9 barn inskrivna per årsarbetare 2000 jämfört med 5,4 i riket Dessutom har en högre andel av de anställda en pedagogisk högskoleexamen, 74 procent jämfört med rikets 54 procent [23].

5,5 barn per årsarbetare var inskrivna vid familjedaghem (s.k. dagmamma). Det är samma antal som i riket. Endast 55 procent av de anställda hade genomgått utbildning för arbete med barn jämfört med 71 procent i riket [23].

I grundskolor med kommunal huvudman var antalet lärare, omräknat till heltid per 100 elever, 8,4 jämfört med 8,1 i riket (2001/2002). Andelen med pedagogisk utbildning var 85 procent jämfört med 83 procent i riket. Även i gymnasieskolor med kommunal huvudman var antalet lärare något högre i länet, 8,4 per 100 elever jämfört med 8,1 för riket. Andelen med pedagogisk utbildning var 80 procent jämfört med 81 procent i riket.[23].

Man kan konstatera att lärartätheten samt utbildningsnivån i förskolor och skolor är högre i Västernorrland än i riket.

Resultat från grund- och gymnasieskola

Ett mål för ungdomspolitikerna i landet är ”att ungdomar ska ha goda förutsättningar att leva ett självständigt liv”. I detta ingår bland annat att ha tillägnat sig kunskap och färdigheter men även ha vägar öppna för vidare studier [24].

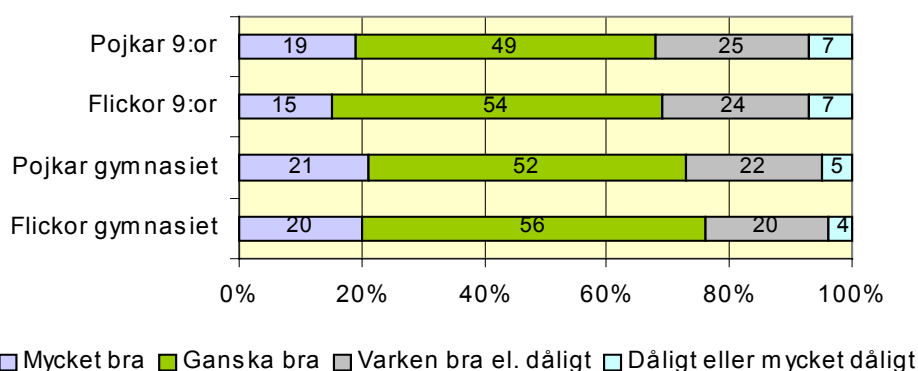
Av eleverna från grundskolan uppnådde 91 procent år 2002 behörighet till gymnasium. Det var något högre än rikets 89. Det var också högre andel som påbörjade gymnasiestudier 2001 (exklusive individuella program) 90 procent jämfört med 88 procent[23].

Andelen 20-åringar med grundläggande behörighet till universitet och högskola var år 2002 något lägre än för riket, 57 respektive 59 procent [23]. Däremot var andelen som påbörjat högskolestudier 2001/2002 till och med 25 år lika, 46 procent [25].

Trivsel i skolan samt kamrater

Av länets niondeklassare uppgav 68 procent att de trivdes ganska bra eller mycket bra i skolan. Det är ingen skillnad mellan pojkar och flickor [20]. Inom gymnasieskolans läsår 2 och 3 är andelen högre, 74 procent. Det var fler flickor än pojkar som uppgav att de trivdes i skolan, 76 procent respektive 72 procent [21]. Se figur 6.

Figur 6: Trivsel i skolan i klass 9 grundskolan 2001 samt årskurs 2 och 3 i gymnasiet 2002. Andel i procent. Landstingets drogvaneenkät.

De allra flesta niondeklassarna, 97 procent, uppgav år 2001 att de hade minst ett par bra kamrater, av eleverna i gymnasieskolans läsår 2 och 3 år 2002 var det 98 procent [20] [21].

Lämpliga nyckeltal

Följande nyckeltal finns eller kommer troligen att finnas tillgängliga för uppföljning i befintliga databaser eller i återkommande enkäter:

1. Fäders andel av uttagna dagar med föräldrapenning
2. Antal inskrivna barn per årsarbetare i förskola
3. Antal lärare per 100 elever i grundskolor med kommunal huvudman
4. Andel 20-åringar med grundläggande behörighet till högskolestudier
5. Andel som påbörjat högskolestudier till och med 25 år
6. Andel i nionde klass som trivs ganska bra eller mycket bra i skolan
7. Andel i gymnasieskolans andra läsår som trivs ganska bra eller mycket bra i skolan

2.3 Socialt kapital och sociala relationer

Med socialt kapital menas de ”investeringar” som görs av individer, grupper organisationer etc., för att skapa goda, tillitsfulla sociala relationer i ett samhälle. Socialt kapital har visat sig vara en betydelsefull utvecklingsfaktor för regioner, även ekonomiskt. Det sociala kapitalet ökar när det finns goda förutsättningar för individer att påverka sin situation. Däremot ger stora sociala och ekonomiska klyftor ger negativa verkningar [12].

Valdeltagande

Valdeltagande är ett mått på graden av deltagande i samhället. I länet röstade 78 procent av de valberättigade vid kommunfullmäktigevalen och 80 procent i riksdagsvalet. Det är i nivå med riket [26].

Föreningsdeltagande

Föreningslivet utgör en viktig del av det sociala kapitalet i Sverige. Av länets innevånare mellan 13 och 69 år uppgav 28 procent år 2000 att de den senaste månaden hade deltagit i föreningsverksamhet. Det var fler män än kvinnor 32 respektive 25 procent. Deltagandet var störst i den yngsta gruppen 10-19 år, 37 procent [27].

Jämställdhet

I länets tillväxtavtal framhålls att män och kvinnor skall ha samma möjligheter till inflytande och inkomst och att jämställdhet ska genomsyra alla aktiviteter i samhället. Statistiska centralbyrån (SCB) har under 2002 sammanställt en rad faktorer där mäns och kvinnors situation jämförs.

Länen rangordnas utifrån skillnaderna mellan män och kvinnor för varje enskild faktor. Medeltalet av de faktorer som väljs ger ett jämställdhetsindex. De faktorer som har tagits med visas i tabell 1.

Tabell 1: Skillnader mellan män och kvinnor samt länets plats i rangordningen mellan länen. SCB.

	Män	Kvinnor	Rang (av 21)
* Eftergymnasial utbildning	23%	28%	13
* Förvärvsarbete, 20 – 64 år (1999)	75%	73%	4
* Arbetssökande, 20 – 64 år	7%	5%	19
* Medelinkomst (1999)	214tkr	161tkr	5
* Ojämn könsfördelning på näringsgrenar (1999)	44%	44%	12
* Föräldrapenning, andel dagar (2001)	14%	86%	14
* Tillfällig föräldrapenning, andel dagar (2001)	35%	65%	16
* Ohälsotal, dagar per person och år, 20 – 64 år	42	60	5
* Unga vuxna (25 – 34 år)	52%	48%	11
* Landstingsfullmäktigeledamöter (val 98)	56%	44%	16
* Kommunstyrelseledamöter (1999)	59%	41%	1
* Företagare med minst 10 sysselsatta (1999)	70%	30%	10

Jämställdhetsindex för Västernorrlands län blir 10,5 vilket placerar Västernorrland i den bättre delen av landet, på åttonde plats av 21 [28].

Inkomstskillnader

Stora sociala skillnader och relativa inkomstskillnader i ett område har visats ha en negativ påverkan på den totala folkhälsan. [12] Ett mått som ofta används är andelen personer i

hushåll som har en inkomst som är under 60 procent av medianinkomsten (s.k. relativ fattigdom). Ser man till helheten var det 1998 – 2000 ingen större skillnad mellan Västernorrland och riket. Däremot förekom tydliga skillnader mellan grupper. I vårt län är det endast 6 procent av de i åldern 0-17 år som levde i hushåll med låg inkomst jämfört med 11 procent i riket. I åldrarna 25-64 år var skillnaderna små. Däremot i åldrar över 65 år var det ungefär dubbelt så många i länet som hade låg inkomst jämfört med riket, 16 procent respektive 8 procent [29] .

Det var samtidigt färre i Västernorrland som hade en ekonomisk situation som låg under normen för socialbidrag, 8 procent jämfört med 10 procent för riket.

Trygghet

Att känna sig trygg såväl utomhus som inomhus är en viktig livskvalitetsfaktor. I Västernorrland år 2002 var det 6 procent i åldern 16-85 år som avstått från någon aktivitet på grund av oro för att utsättas för brott, något fler kvinnor än män. De problem man uppfattade som mest omfattande var trafikproblem, skadegörelse och nedskräpning. [30]

Antalet polisanmälda misshandelsbrott var år 2001 1179. 142 drabbade var barn 0-14 år, 252 var kvinnor och 885 män. När det gäller kvinnorna och barnen var gärningsmannen i en stor del av fallen bekant med offret, 72 procent respektive 80 procent. Man anser allmänt att det så kallade mörkertalet, d.v.s. ej anmälda brott av denna typ är högt. En ökning av anmälda brott kan lika väl betyda att mörkertalet minskat och omvänt [31].

Omsorg om äldre

En värdig äldreomsorg kan sägas vara en värdemätare på det sociala kapitalet och ger trygghet inför åldrandet. Ett exempel på detta kan vara ett värdigt boende. I Västernorrland var det år 2001 97 procent av de över 65 år i särskilt boende som har eget rum eller delar rum med make/sammanboende jämfört med 95 procent i riket. 82 procent i länet respektive 78 procent i riket hade egen toalett [32].

Lämpliga nyckeltal

Följande nyckeltal finns eller kommer troligen finnas tillgängliga för uppföljning i befintliga databaser eller i återkommande enkäter:

1. Jämställdhetsindex
2. Andel som avstått från aktivitet på grund av oro för att utsättas för brott.
3. Andel äldre i särskilt boende som har eget rum eller delar rum med make/maka/sammanboende

Föreningsdeltagande kommer att kartläggas i Landstingets enkät Liv och Hälsa 2003. Inkomstskillnader samt andel med låga inkomster kan beställas från Statistiska centralbyrån. Det vore angeläget med ytterligare nyckeltal för att beskriva förhållanden inom äldreomsorgen.

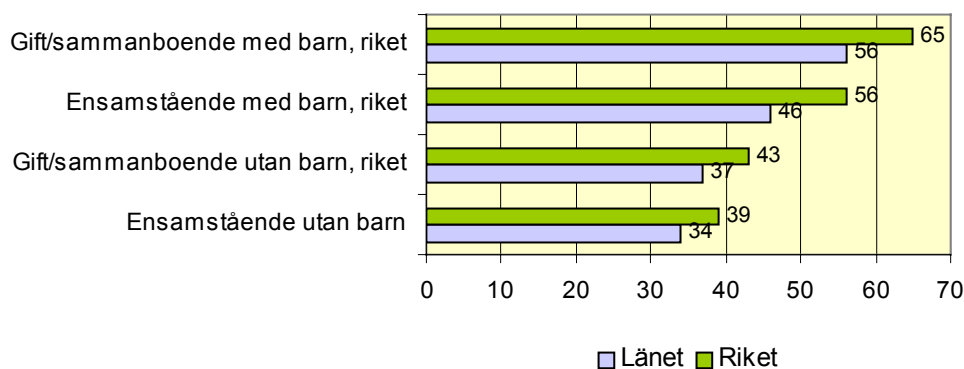
2.4 Boende, service, kultur och fritid

Boende

Relativt många i vårt län bor i villa/radhus eller liknande, 52 procent av Västernorrmlänningarna i åldern 18-64 år 1998 – 2000 jämfört med 44 procent i riket [29].

Bostadskostnaderna var år 1998 – 2000 avsevärt lägre än för riket i allmänhet, trots att boendeytorna per person var ungefär lika. För alla grupper sammantaget var kostnaden i länet 41 tkr per år jämfört med 47 tkr i riket, en skillnad på 6 tkr [29]. I figur 7 visas bostadskostnader för olika grupper.

Figur 7: Bostadskostnader i tusen kr. för olika familjetyper i länet jämfört med riket. 1998 – 2000 sammanslaget [29].

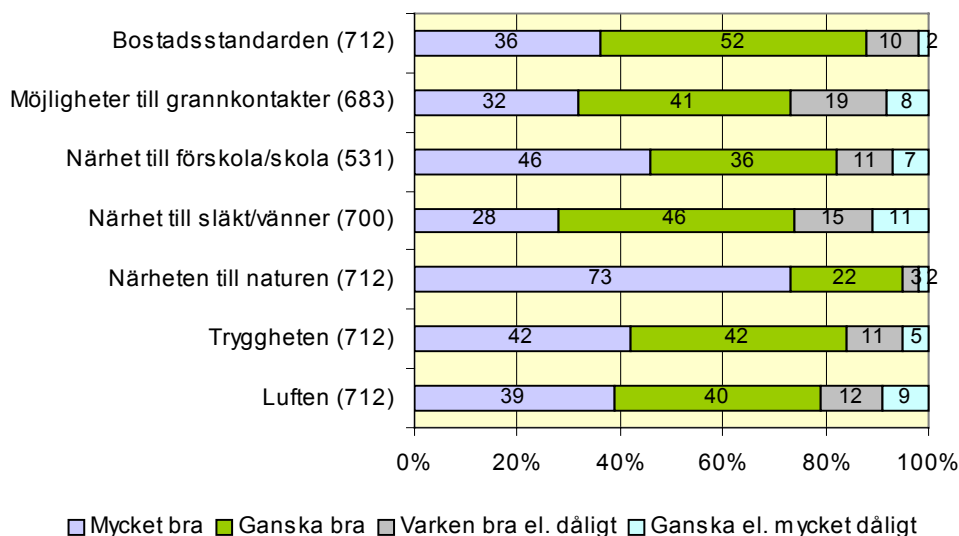
Av länsinnevånarna mellan 18 och 84 år uppgav 80 procent och av 24-åringarna 70 procent att de uppfattade sina bostadskostnader som låga eller rimliga [18].

Det är även relativt billigt att köpa egen bostad. Medelpriset för köp av småhus under 2001 var i länet ungefär hälften mot riket, 542 tkr jämfört med 1094 tkr. Motsvarande siffra för Stockholms län var 2192 tkr. Medianpriset för bostadsrätter var under 2001 i länet 60 tkr, det vill säga ungefär en fjärdedel jämfört med 225 tkr för riket och 755 tkr i Stockholms län [33].

I den studie av flyttare i åldern 20 – 79 år som genomfördes 2001 uppgav 36 procent av inflyttarna till länet och 21 procent av utflyttarna att bostadskostnaderna blivit bättre. Fler tyckte också att bostaden blivit bättre, 48 procent jämfört med 36 procent bland utflyttarna [34].

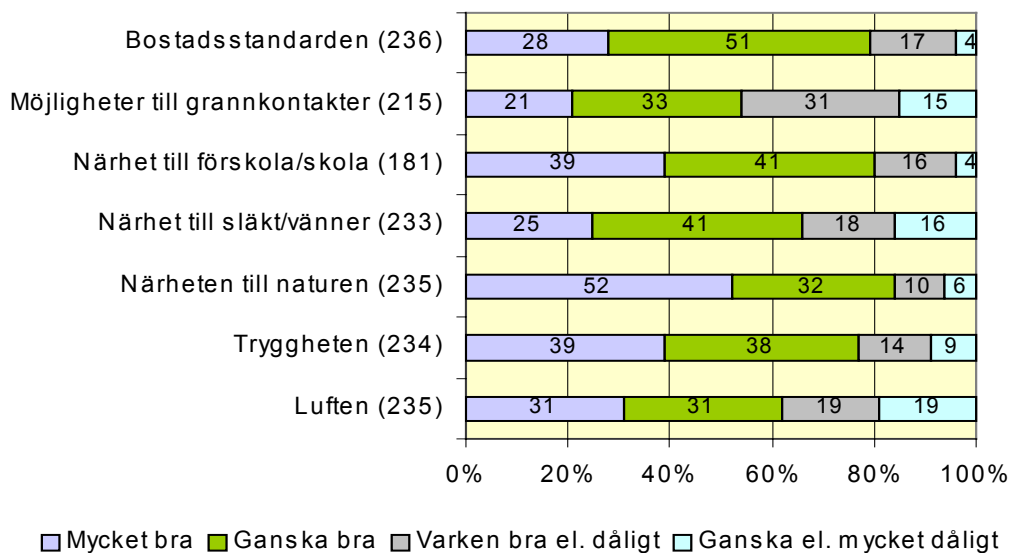
I befolkningsenkäten gav 90 procent mellan 18 och 84 år betyget ganska bra eller mycket bra på området där de bor. 79 procent av 24-åringarna angav samma sak. I figur 8 visas hur länsinnevånarna mellan 18 och 84 år ser på olika aspekter på boendet. Figur 9 redovisar samma uppgifter för 24-åringarna [18].

Figur 8: Hur länsinnevånare mellan 18-84-åringar ser på boendet. Andel i procent. Svaren från de som inte hade en uppfattning redovisas inte. Antal svarande inom parentes [18].

Det är genomgående en hög andel som ser positivt på olika aspekter på boendet. Närheten till naturen upplever de flesta som mycket bra.

Figur 9: Hur 24-åringar i länet ser på boendet. Andel i procent. Svaren från de som inte hade en uppfattning redovisas inte. Antal svarande inom parentes [18].

Svaren för 24-åringarna visar samma tendenser som för länsinnevånarna i övrigt men är dock genomgående inte lika positiva.

Service

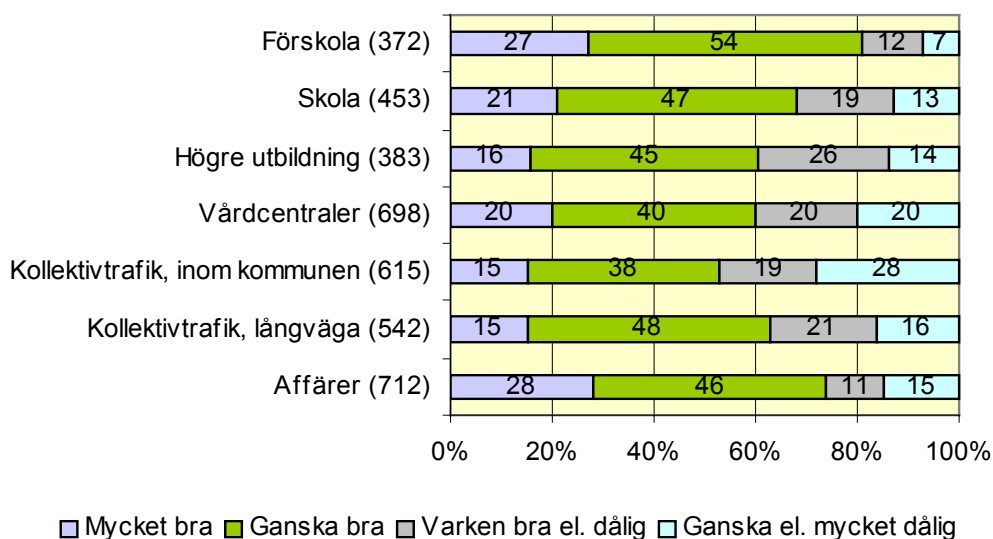
Västernorrland är ett till ytan stort län med tanke på befolkningens storlek. Västernorrland har 11 innevånare per kvadratkilometer jämfört med rikets 22. Detta gör att servicetäckningen av olika slag kan vara begränsad i mer glesbefolkade områden. Andelen med långa avstånd till service var dock 2001 relativt sett lägre i Västernorrland än i de tre övriga nordligaste länen [16]. Andel med långa avstånd till service visas i tabell 2.

Tabell 2: Andel i procent med långa avstånd till service 2001 [16].

	Väster- norrland-	Jämtland	Väster- botten	Norr- botten	Riket
Låg- och mellanstadieelever med mer än 2 mil till skolan	0,2%	1,8%	1,4%	1,6%	Saknas
Familjer med mer än 2 mil till dagligvarubutik	0,3%	1,8%	1,4%	1,4%	0,1%
Familjer med mer än 3 mil till vårdcentral	1,2%	5,4%	5,0%	10,7%	0,7%
Kvinnor med mer än 5 mil till BB	12,4%	25,8%	19,2%	47,4%	9,6%

I figur 10 visas hur stor andel av länets innevånare mellan 18 och 84 år som 2002 gav betyget ganska bra eller mycket bra för olika aspekter på samhällsservicen. I figur 11 redovisas samma uppgifter för 24-åringarna [18].

Figur 10: Hur länsinnevånare mellan 18-84-åringar såg på samhällsservicen. Andel i procent. Svaren från de som inte hade en uppfattning redovisas inte. Antal svarande inom parentes [18].

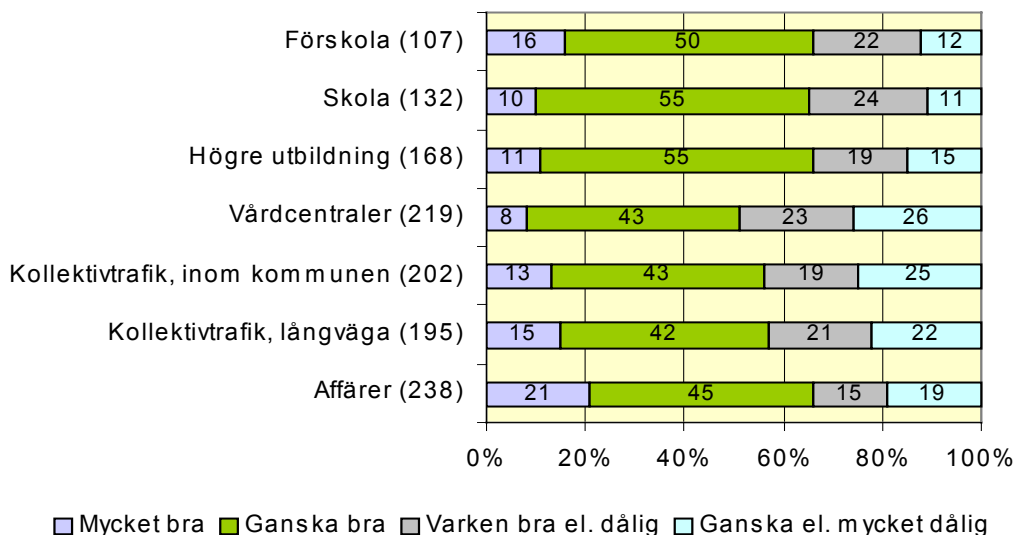

De tillfrågade var mest positiva till förskolan, där hela 81 procent uppfattade den som bra

eller ganska bra. Många såg även positivt på skola och tillgång till kultur. Däremot var det färre som ansåg att kollektivtrafiken inom kommunen var bra eller ganska bra. Det var ändå 53 procent som uppfattade den vara bra eller ganska bra.

Figur 11: Hur 24-åringar i länet såg på samhällsservicen. Andel i procent. Svaren från de som inte hade en uppfattning redovisas inte. Antal svarande inom parentes [18].

I flyttstudien 2001 uppgav 10 procent av inflyttarna till länet och 16 procent av utflyttarna att den offentliga servicen, som daghem renhållning m.m., blivit bättre. När det gäller kommersiell service som affärer, bank etc., var det 26 procent av inflyttarna men hela 55 procent av utflyttarna som ansåg att den blivit bättre. Av inflyttarna uppgav 26 procent att kollektivtrafiken hade blivit bättre medan 64 procent av utflyttarna angav samma sak [34].

Kultur

Såväl kommunerna i länet som landstinget satsar mer än riket i övrigt på kultur. Nettokostnaden för Landstinget Västernorrland var år 2000 282 kr per innevånare jämfört med 185 för riket. Länet satsade 1138 kronor per innevånare eller 3,0 procent av de totala kommunutgifterna jämfört med rikets 779 respektive 2,4 procent [35].

71 procent av länets innevånare mellan 18-84 år uppgav i befolkningsenkäten 2002 att det kulturella utbudet som bibliotek, teater etc. vara ganska bra eller mycket bra. 65 procent av 24-åringarna hade samma uppfattning [18].

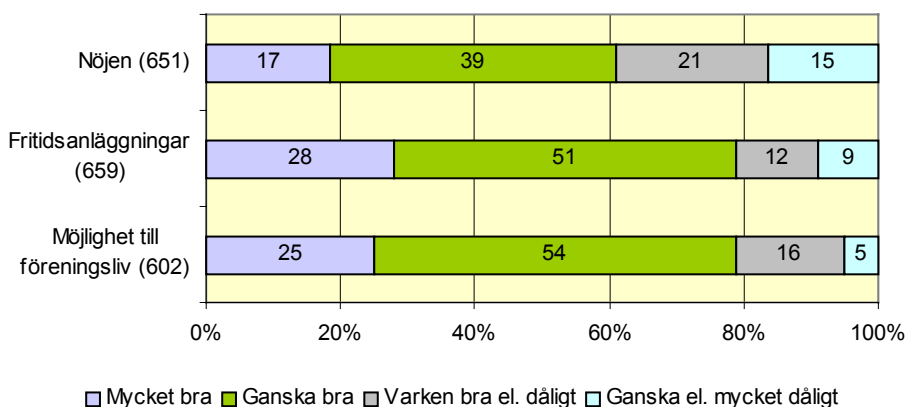
I flyttstudien 2001 uppgav 37 procent av inflyttarna och 63 procent av utflyttarna tillgången till kultur, som bibliotek, teater m.m. blivit bättre [34].

Fritid

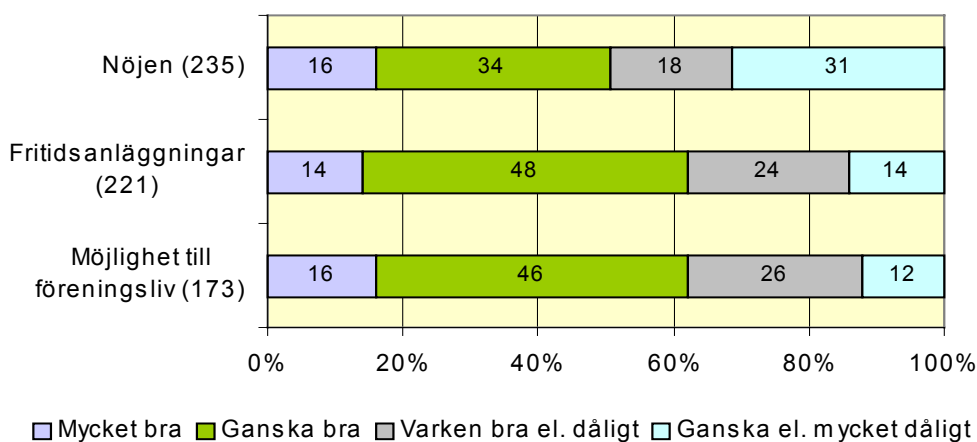
År 2002 angav 81 procent av länets innevånare mellan 18 och 84 år att de såg sin fritid som mycket bra eller ganska bra medan andelen för 24-åringarna var 69 procent. I figur 12 visas hur stor andel av de mellan 18 och 84 år som gav betyget bra eller mycket bra för olika möjligheter för fritiden [18]. I figur 13 redovisas hur 24-åringarna såg på samma frågor.

24-åringarna hade genomgående inte lika positiv syn på fritidsutbudet.

Figur 12: Hur länsinnevånare mellan 18 och 84 år såg på sina fritidsmöjligheter. Andel i procent. Svaren från de som inte hade en uppfattning redovisas inte. Antal svarande inom parentes [18].

Figur 13: Hur 24-åringar i länet såg på sina fritidsmöjligheter. Andel i procent. Svaren från de som inte hade en uppfattning redovisas inte. Antal svarande inom parentes [18].

Lämpliga nyckeltal

Följande nyckeltal finns eller kommer troligen att finnas tillgängliga för uppföljning i befintliga databaser eller i återkommande enkäter:

1. Andel låg- och mellanstadieelever med mer än 2 mil till skola
2. Andel familjer med mer än 2 mil till dagligvarubutik
3. Andel familjer med mer än 3 mil till vårdcentral
4. Kommunernas kulturutgifter
5. Landstingets kulturutgifter

Bostadskostnader för olika familjetyper kan beställas hos Statistiska Centralbyrån. Hur länsinnevånarna ser på boendet, servicen samt fritids- och kulturutbudet kan inhämtas via enkät.

2.5 Arbete och ekonomi

Förvärvsarbete är inte bara den viktigaste källan till våra inkomster och försörjning, utan i stor utsträckning också till våra möjligheter att bli delaktiga i samhällets aktiviteter, att utvecklas och lära oss nya saker samt att utveckla våra relationer till andra människor. Bra förhållanden på arbetsmarknaden är avgörande för befolkningen när det gäller välfärd, valmöjligheter, handlingsfrihet och social sammanhållning. [36]

Fram till år 2015 beräknas länet ha ett arbetskraftsbehov som vid nuvarande befolkningsutveckling överstiger antalet sökanden med 25 000 personer. Det är därför viktigt att satsa på ökade utbildningsinsatser, men även fortsätta arbetet med att göra länet attraktivt för personer i arbetsför ålder. Det är också viktigt att komma ihåg att det finns en arbetskraftsreserv inom gruppen arbetslösa. Även bland långtidssjukskrivna och förtidspensionerade kan säkert många komma tillbaka till ett aktivt liv genom rehabilitering [37].

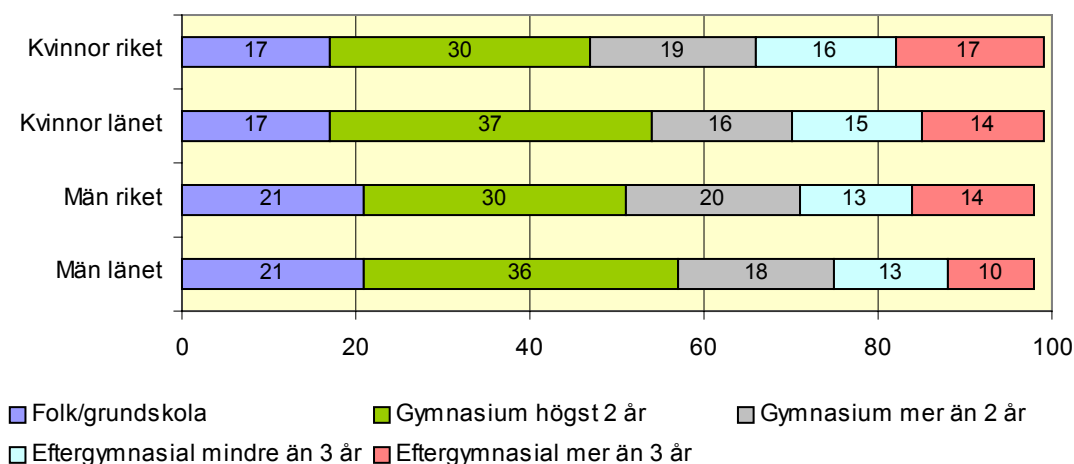
Under de senaste åren har den ökande sjukfrånvaron från arbetet uppmärksamats. I länet har Försäkringskassan, Länsarbetsnämnden, Arbetsmiljöinspektionen, Landstinget och Länsstyrelsen utarbetat ett gemensamt åtgärdsprogram för att vända utvecklingen [38].

Utbildning

I Vision 2005, handlingslinjen kompetensförsörjning lyfter man bland annat fram en höjning av kompetensnivån i länet och en bättre matchning mellan efterfrågan och utbud som exempel på inriktning för arbetet. Ett annat förslag är att stärka samarbetet mellan Mitthögskolan och näringslivet som också påverkar högskolans profilering mot ökad harmoni med länets utveckling. Ett utvecklingsmål i Vision 2005 är att erbjuda länsinnevånarna ett livslångt lärande som bygger på ett nära samarbete mellan arbetsmarknad och utbildare [1].

Länets utbildningsnivå för män och kvinnor i ålder 20 till 64 år 2002 jämfört med riket visas i figur 14.

Figur 14: Utbildningsnivå år 2002 för män och kvinnor i åldern 20 till 64 år i länet i jämförelse med riket. Andel i procent [39].

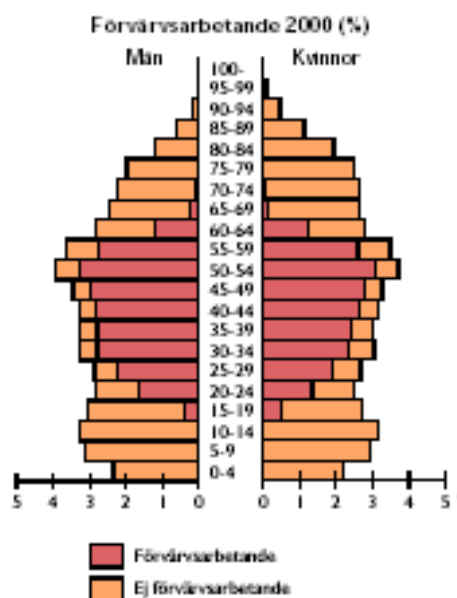
Man kan konstatera att det är färre i länet som har en eftergymnasial utbildning, bland kvinnorna 29 procent jämfört med rikets 33 och bland männen 23 procent i länet jämfört med 27 procent i riket.

Sysselsättning

Under det första halvåret 2002 var 75,7 procent av länsinnevävarna mellan 20 och 64 år sysselsatta på den reguljära arbetsmarknaden. I riket var motsvarande siffra 77,9 procent [40].

För att se andelen förvärvsarbetande kön- och åldersuppdelat måste äldre uppgifter användas. I figur 15 visas dessa uppgifter för år 2000.

Figur 15: Andelen förvärvsarbetande uppdelat på kön och ålder [41].

I länet arbetade 90 procent av de förvärvsarbetande männen heltid år 2001, d.v.s. mer än 35 timmar per vecka. Bland kvinnorna var 68 procent heltidsarbetande, 27 procent hade en veckoarbetstid på 20 – 34 timmar och 5 procent arbetade mindre än 20 timmar per vecka [41].

I september 2002 var 3,7 procent av befolkningen mellan 16 och 64 år öppet arbetslösa och 3,1 procent sysselsatta i konjunkturprogram. Motsvarande siffror för riket var 3,1 respektive 2,1. Av de i vårt län som var arbetslösa eller i åtgärd utgjorde män en högre andel. 3,4 procent män var öppet arbetslösa jämfört med 2,9 procent kvinnor. För sysselsatta i konjunkturprogram var motsvarande tal 2,2 respektive 1,9 procent. [40]

Av de 3,7 procent öppet arbetslösa 2002 hade 0,4 arbetshandikapp av något slag. Av de 3,1 procent som var sysselsatta i konjunkturprogram var motsvarande siffra 1,9. Den största andelen arbetshandikappade hade någon form av rörelsehinder [40].

I den studie av flyttare i åldern 20 – 79 år som genomfördes 2001 uppgav 30 procent av inflyttarna till länet och 60 procent av utflyttarna att situationen på arbetsmarknaden blivit bättre [34].

Nyföretagande

Det var 962 nya företag som registrerades under 2002. Det innebar en ökning med 11 procent jämfört med 2001. I riket minskade nyföretagandet med 1 procent [42]. Av nyföretagarna var 29 procent kvinnor, 20 procent var under 30 år och 10 procent var utlandsfödda [43].

Möjlighet att byta anställning

På fråga om hur man bedömde sina möjligheter att få ett annat arbete utan att flytta uppgav 20 procent att de hade stora möjligheter, 41 procent att de hade vissa möjligheter, 32 procent att möjligheterna var små. 10 procent såg inga möjligheter att få ett nytt arbete utan att flytta. Bland 24-åringarna var motsvarande siffror 22 procent stora, 44 procent vissa, 28 procent små och 8 procent inga möjligheter att få annat arbete utan att flytta [18].

Trivsel i arbetet

Av de i befolkningsenkäten som arbetade som anställda eller drev eget företag uppgav 45 procent att de trivdes mycket bra. Ytterligare 49 procent uppgav att de trivdes ganska bra, medan 5 procent inte trivdes särskilt bra och 1 procent inte alls. Bland 24-åringarna var det 42 procent som trivdes mycket bra, ytterligare 44 procent ganska bra. Det var 11 procent som inte trivdes särskilt bra och 3 procent trivdes inte alls. Här är det en stor skillnad mellan män och kvinnor. Bland männen var det 93 procent som trivdes ganska bra eller mycket bra medan 79 procent av kvinnorna uttryckte samma sak [18].

Sjukfrånvaro

Västernorrland hade 31 december 2001 cirka 151 tusen personer i yrkesverksam ålder det vill säga mellan 16 till 64 år. Av dessa hade cirka 13 tusen eller 8,6 procent förtidspension eller sjukbidrag jämfört med 7,8 procent i riket. Ytterligare cirka 8 tusen eller 6,0 procent var i februari 2002 sjukskrivna sedan minst en månad. Motsvarande siffra för riket var 5,0 procent. Det så kallade ohälsotalet, det vill säga antalet ersatta dagar från Försäkringskassan för såväl sjukersättning som sjukbidrag och förtidspension var i vårt län 2001 44,8 dagar jämfört med 41,6 för riket [44,45].

Antalet som varit sjukskrivna minst en månad har ökat starkt sedan 1997 då antalet var cirka 2800. Som under tidigare år svarar kvinnorna för c:a 60 procent av samtliga sjukfall. Den i särklass största procentuella ökningen stod kvinnor i åldern 16-34 år för, 52 procent. 18 procent hade varit sjukskrivna i mer än två år [44].

40 procent av de som var sjukskrivna i mer än 30 dagar i februari 2002 var anställda hos en offentlig arbetsgivare. Privatanställda utgjorde 28 procent och 27 procent var arbetslösa [44].

I likhet med tidigare år var den vanligaste sjukskrivningsorsaken problem i rörelseapparaten, 39 procent. Andelen med psykisk ohälsa fortsätter att öka och uppgick i februari till 25 procent av sjukfallen. Den orsak som ökar mest är dock stress och ”utbrändhet” som i år utgjorde 12 procent [44].

Arbetspendling

Goda möjligheter till att pendla till och från arbetet ökar länsinnevärdarnas möjligheter att bo kvar på samma ort även om man vill byta arbetsplats eller är tvingad att söka nytt arbete. I Västernorrland var det år 2000 9,4 procent av arbetskraften som pendlade inom länet och 5,9 procent som pendlade ut ifrån länet [41].

Ekonomi

Den disponibla inkomsten per hushåll efter boendeutgifter var 1998 - 2000 lägre i Västernorrland än i riket, 167 tkr jämfört med 179 tkr i riket. Med disponibel inkomst avses summan av inkomster och transfereringar i form av exempelvis barnbidrag minus skatter. Detta är genomgående för alla hushållstyper och åldersgrupper [29].

Lämpliga nyckeltal

Följande nyckeltal finns eller kommer troligen att finnas tillgängliga för uppföljning i befintliga databaser eller i återkommande enkäter:

1. Utbildningsnivå
2. Sysselsättningsgrad
3. Nyföretagande
4. Ohälsotal
5. Arbetspendling
6. Disponibel inkomst

Uppgifter om möjlighet att byta anställning samt trivsel i arbetet kan inhämtas via enkät.

2.6 Inomhusmiljö

Rökfri miljö

Den från hälsosynpunkt mest betydande luftföroreningen i inomhusluft är miljötobaksrök, som orsakar så kallad passiv rökning. Barn som utsätts får fler luftvägsinfektioner och astma och behöver oftare sjukvård. Risken för lungcancer beräknas öka med c:a 20 procent hos en icke-rökare som utsätts för passiv rökning. Det anses även finnas ett samband med hjärt- och kärlsjukdom [12].

Landstinget Västernorrland var en föregångare i att införa rökfria arbetsplatser 1987. Många myndigheter och företag följde exemplet. 89 procent i länet i åldern 18-65 år har en rökfri arbetsplats jämfört med 85 procent i riket. Däremot är det ingen skillnad på hur många i åldrarna 18-80 år som har en rökfri hemmiljö, 85 procent. [46]

Fukt i bostäder

Generellt har luftomsättningen i våra bostäder och lokaler minskat för att spara energi. I flera studier har man påvisat samband mellan fuktiga byggnader och förekomst av luftvägsbesvär, överkänslighetsreaktioner, allergi m.m. Begreppet ”sjuka hus” används ofta [12]. En indikator på förekomst av fukt i byggnader är mögellukt. 3 procent av de i åldern 18-65 år uppgav 1999 att de, under de senaste 12 månaderna känt lukt av mögel i bostaden [46].

Radon

Radon i inomhusluft förorsakar lungcancer och risken ökar påtagligt i kombination med rökning. 90 procent av de som drabbas av lungcancer på grund av radon är tobaksrökare. Även miljötobaksrök, så kallad passiv rökning ökar risken. En svensk studie visade att de som inte varit utsatta för miljötobaksrök inte uppvisade någon riskökning vid ökande radonkoncentration. Detta bör dock bekräftas i ytterligare studier [47].

Radon i hus kan komma ifrån marken, byggnadsmaterial (blåbetong) eller hushållsvatten [12]. I Västernorrland finns områden där berggrunden är uranrik. Det finns ingen heltäckande bild av radonförekomsten i bostäder i länet. Det var dock bara 6 procent av de i åldern 18-80 år och boende i småhus som 1999 uppgav att radonhalten mätts någon gång i bostaden. För riket var denna siffra 18 procent [46].

Buller

Buller berör nästan alla människor, och definieras som icke önskvärt ljud. Buller är ett miljöproblem som inte alltid utgör ett direkt hot mot hälsan, som exempelvis hörselnedsättning, utan som har mer med livskvalitet att göra [48]. Andel i åldern 18-80 som var utsatta för buller i vårt län 1999 jämfört med övriga riket visas i tabell 3.

Tabell 3: Andel i åldern 18-80 som 1999 var utsatta för buller i vårt län jämfört med övriga riket. Andel i procent [46].

Besvärad av buller i eller i närheten av bostaden under de 3 senaste månaderna minst 1 ggn/vecka

	Y-län	Riket	Män Y-län	Kvinnor Y-län
Från grannar	7%	10%	5 %	9 %
Från vägtrafik	7 %	9 %	6 %	8 %
Buller medför följande besvär varje vecka				
Svårigheter att somna	1 %	2 %		
Blir väckt	1 %	2 %		

Lämpliga nyckeltal

Följande nyckeltal finns eller kommer troligen att finnas tillgängliga för uppföljning i befintliga databaser eller i återkommande enkäter:

1. Andel som uppger att de inte utsätts för tobaksrök på arbetsplatsen
2. Andel som uppger att de inte utsätts för tobaksrök i hemmet
3. Andel personer som mätt radonhalten i småhus.

2.7 Naturmiljö

Länsstyrelsen har, tillsammans med Landstinget, kommunerna, näringslivet samt organisationer utarbetat förslag till regionala miljömål som är baserade på de nationella målen. Här återfinns många uppgifter som rör en långsiktigt hållbar utveckling men även faktorer som direkt påverkar livsmiljön [51]. I många fall finns det idag endast begränsade uppgifter och mätvärden men miljömålen förutsätter att det utarbetas metoder för uppföljning. De regionala miljömålen rör:

- Frisk luft
- Begränsad klimatpåverkan
- Skyddande ozonskikt
- Levande sjöar och vattendrag
- Bara naturlig försurning
- Hav i balans samt kust och skärgård
- Ingen övergödning
- Grundvatten av god kvalitet
- Levande skogar
- Myllrande våtmarker
- Ett rikt odlingslandskap
- Giftfri miljö
- Säker strålmiljö
- God bebyggd miljö
- Bevarad geologisk mångfald

I avvaktan på en bredare uppföljning har nedan ett antal faktorer berörts som bedöms i stor grad påverka livsmiljön.

Naturen som resurs

Västernorrlands län har en vacker, dramatisk och omväxlande natur. I länet finns bland annat Skuleskogens nationalpark och Höga Kusten- området. Det sistnämnda har av FN-organet UNESCO förts upp på listan av världsarv. I länet finns cirka 90 naturreservat.

Så mycket som 96 procent av västernorrlänningarna i åldern 18-84 år, 84 procent av 24-åringarna och 86 procent av 17-åringarna uppgav 2002 att de såg naturen där de bor som en positiv faktor i livsmiljön. [18] I den studie av flyttare i åldern 20 – 79 år som genomfördes 2001 uppgav 49 procent av inflyttarna till länet men bara 20 procent av utflyttarna att närheten till naturen blivit bättre. Fler tyckte också att miljön blivit bättre, 39 procent av inflyttarna jämfört med 21 procent bland utflyttarna [34].

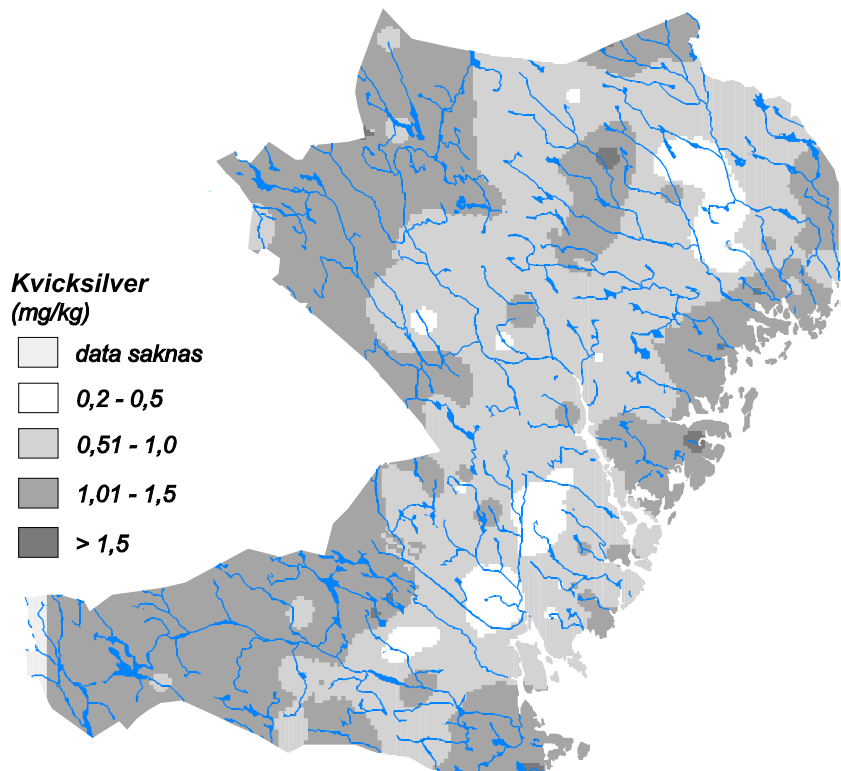
18 procent mellan 13 och 69 år uppgav 2000 att de vistades ute i naturen minst en gång i veckan, främst kvinnor i åldern 30 år och uppåt. Många tog också tillvara det som naturen bjuder, 12 procent jagade, 48 procent fiskade i insjöar, åar eller älvar och 30 procent fiskade i havet minst en gång per år. Det var dock betydligt fler män än kvinnor som jagade eller fiskade. [27] En större andel i vårt län uppgav 1999 att de äter viltkött minst en gång i månaden än i riket i övrigt, 28 procent respektive 21 procent. Däremot var det endast 8 procent i vårt län som uppgav att de åt insjöfisk minst någon gång per månad jämfört med 12 procent i riket [44]

Miljögifter i fisk

Orsaken till att färre Västernorränningar än i riket i övrigt äter insjöfisk är troligen miljögifter och uppmärksamheten runt dessa. Vårt län är dubbelt drabbat när det gäller insjöarna, genom kvicksilver och cesium. Utsläpp tillsammans med försurning har gett en ökad kvicksilverförekomst i fiskbeståndet. 1994 var det 42 % av sjöarna som klarade gränsvärdet för försäljning av gädda och endast en bråkdel klarar miljömålet 0,5 mg Hg/kg. [50]

Figur 16: Kviksilverhalter i gädda 1994 [49].

Länet drabbades även hårt av de cesiumutsläpp som följde på Tjernobyloolyckan 1986. Det finns ingen heltäckande bild i länet av halten i olika sjöar och fisktyper. Även om cesiumhalten på sikt kommer att klinga av, kommer det att ta flera decennier innan de sista sjöarnas fisk hamnat under gränsvärdet för försäljning 1500 Bq/kg eller under miljömålet 300 Bq/Kg [49]. Det finns idag ingen heltäckande bild av hur cesiumhalten i fisk har utvecklats här i länet. Under 2002 har endast ett fåtal prover lämnats in till Miljö- och hälsoskyddskontoren.

De kostråd som lämnas av livsmedelsverket är bland annat att inte äta abborre eller gädda mer än en gång i veckan. Gravida och ammande ska dock helt avstå [50].

Luftföroreningar

Luftföroreningar påverkar hälsan, speciellt inne i städer och tätbebyggda områden. Luftkvaliteten i länets tätorter har förbättrats de senaste decennierna. De ämnen som främst ger negativa hälsokonsekvenser är flyktiga organiska ämnen, nitrösa gaser, partiklar samt marknära ozon. När det gäller flyktiga organiska ämnen har det inte skett någon nämnvärd minskning mellan 1991 och 1998 [51].

Det finns inga heltäckande mätningar i länet. I länet sker luftmätningar bland annat genom det så kallade Urban-nätverket, där Timrå och Örnsköldsviks kommuner ingår. Sundsvalls kommun genomför egna mätningar med annan teknik. Av de tidigare nämnda föroreningarna har Statens Naturvårdsverk utfärdat miljö kvalitetsnormer för nitrösa gaser och partiklar i utomhusluft.

Från och med 2006 får inte halten nitrösa gaser bland annat inte överstiga 30 mikrogram per kubikmeter i genomsnitt per dygn under ett år [52]. Under 2001/02 var bakgrundshalten såväl i Timrå som i Örnsköldsvik i genomsnitt lägre även under vintern, då sannolikheten för höga värden är större, 19 respektive 17 mikrogram [53].

När det gäller partiklar koncentreras intresset runt små partiklar (PM10). Från 2003 får halten små partiklar bland annat inte överstiga 50 mikrogram per kubikmeter i genomsnitt per dygn under ett år. Värdet får dock överskridas 35 gånger under året [48]. Även här var bakgrundshalterna lägre vintertid i Timrå och Örnsköldsvik, 11 respektive 10 mikrogram [53].

Gång och cykelbanor

Gång- och cykelbanor bidrar till att skapa säkra miljöer. Dessutom underlättar de vanor som främjar en god miljö och goda motionsvanor. I förslaget till regionala miljömål för vårt län framhålls bland annat utvecklande av gång- och cykelnät som nödvändigt för att främja en god livsmiljö [51]. I länet finns för närvarande 24 mil gång och cykelväg.

Lämpliga nyckeltal

Följande nyckeltal finns eller kommer troligen finnas tillgängliga för uppföljning via kommunerna och Vägverket.

1. Antal mil gång- och cykelväg
2. Halten nitrösa gaser vid URBAN-mätstationerna
3. Halten små partiklar (PM10) vid URBAN-mätstationerna

Dessutom tillkommer uppgifter som kommer att följas upp inom miljömålsarbetet.

Uppgifter om hur västernorrälänningen ser på naturen som resurs kan inhämtas via enkät.

6.8 Ungdomar i västernorrland – fördjupning på frågor som rör 17-åringarnas utbildningsmöjligheter, fritidsvanor, inflytande, mötesplatser och kommunikationer 2002 [14]

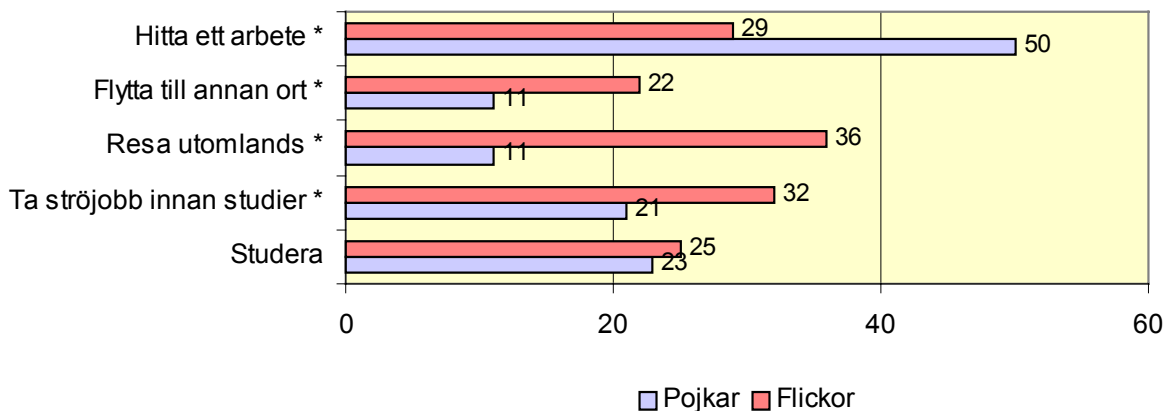
Utbildningsmöjligheter och framtidsplaner

De allra flesta 17-åringarna, 84 procent studerade vid gymnasium i hemkommunen, något fler pojkar än flickor. 10 procent gick i skola i annan kommun i länet, 5 procent går i annat län. Endast 1 procent arbetade eller gjorde något annat.

Av de 17-åringar som gick i skola på annan ort uppgav 51 procent att de visste att samma utbildning inte finns på hemorten, 42 procent av pojkarna och 62 procent av flickorna.

Vad 17-åringarna avsåg att göra efter gymnasiet visas i tabell figur 17. Flera svarsalternativ kunde ges.

Figur 17: Vad kommer Du att göra direkt efter skolan? Andel i procent. * markerar att skillnaden mellan pojkar och flickor är statistiskt säkerställd.

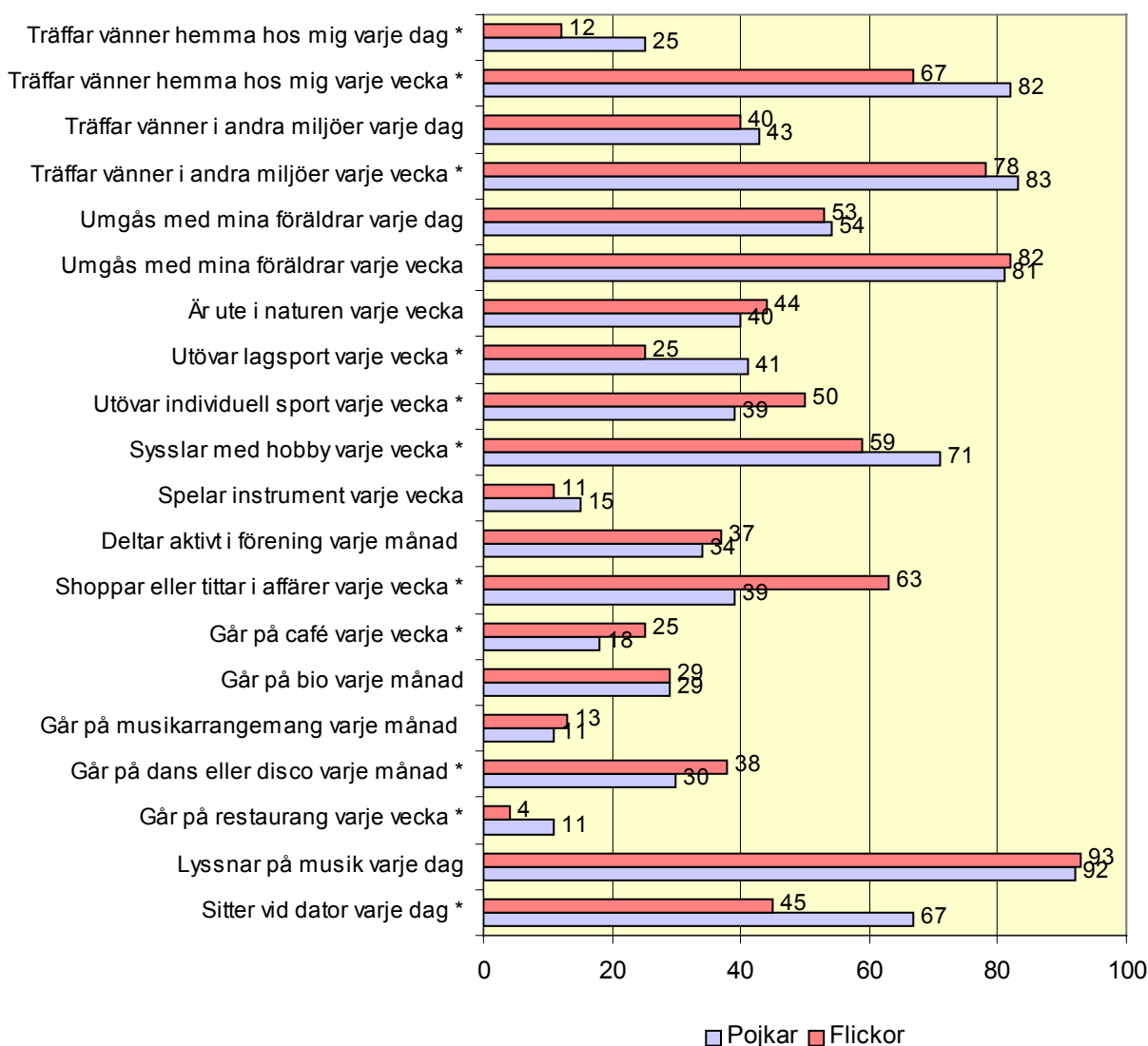
Det var fler flickor än pojkar som trodde att de skulle påbörja studier innan de fyller 25 år, 67 procent jämfört med 43 procent för pojkarna. Av de som trodde att de skulle börja studera var det 44 procent som visste vilken /linjeinriktning de ville gå. Av dessa (348) var det 54 procent som uppgav att de visste att den önskade utbildningen inte fanns i länet.

I en studie från 17 olika kommuner från Vilhelmina i norr till Eslöv i söder år 2002 bland elever som går sista året i gymnasiet var det tre gånger så många som instämde helt eller i viss mån med påståendet att de skulle flytta till annan ort efter gymnasiet jämfört med de som helt eller delvis tog avstånd. Slutsatsen var att ungdomar inte tänker stanna på hemorten efter gymnasiet. Samma undersökning drog bland annat slutsatsen att ungdomarna vill ta en andhämtningspaus efter gymnasiet innan de fortsätter till vidare studier. [15].

Fritidsvanor

17-åringarna blev tillfrågade vad de sysslade med på sin fritid. Det som är mest utmärkande var att pojkar i högre utsträckning än flickor träffade vänner hemma hos sig varje dag och att de i högre utsträckning sysslade med någon hobby eller dagligen satt vid dator. Flickor shoppade eller tittade i affärer i högre utsträckning än pojkar. Fritidsvanorna visas i figur 18.

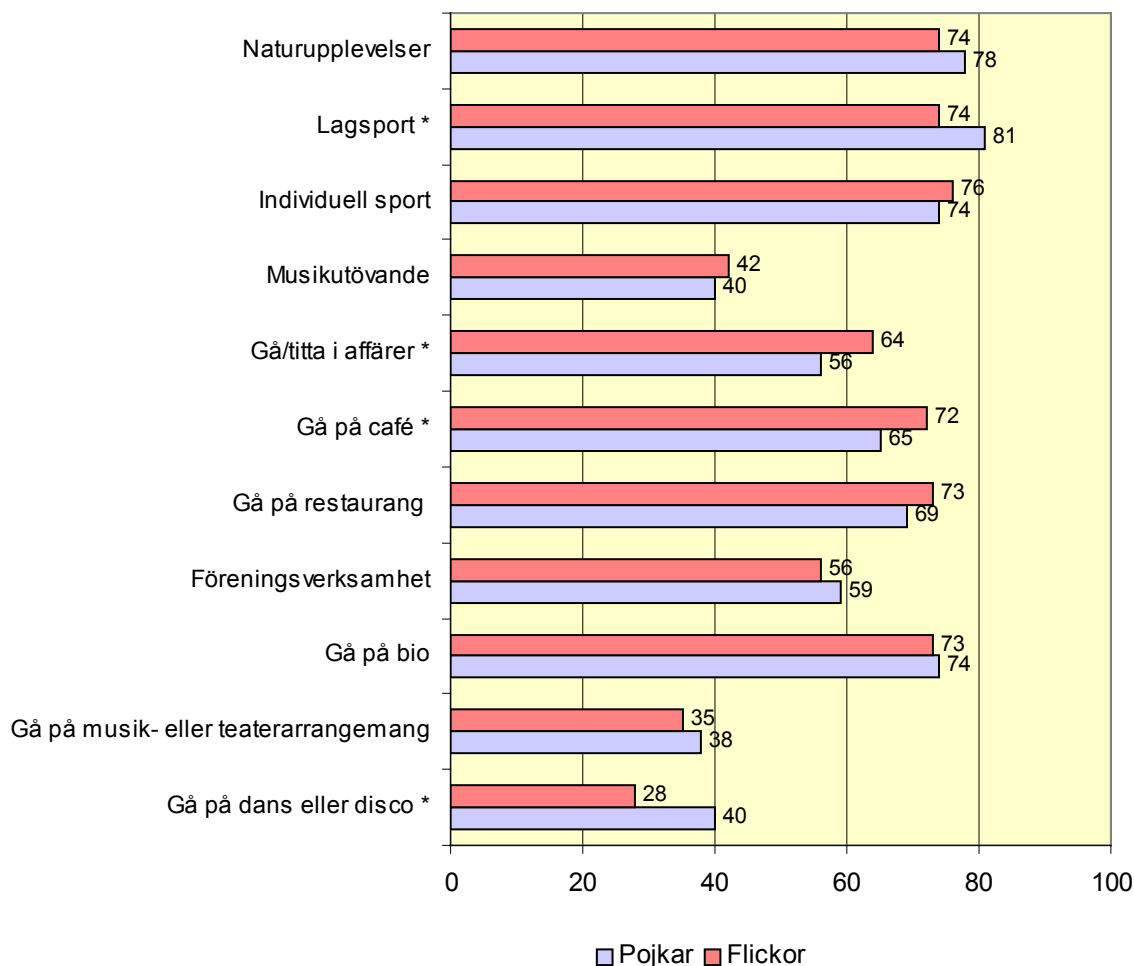
Figur 18 Fritidsvanor. Andel i procent. * markerar att skillnaden mellan pojkar och flickor är statistiskt säkerställd.

Vissa jämförelser har kunnat göras med en studie från Ungdomsstyrelsen 1998. 17-åringarna i Västernorrland var betydligt mer ute i naturen än 16-18-åringarna i denna studie. Där uppgav 24 procent av flickorna och 20 procent av pojkarna att de strövlade i naturen varje vecka. Även om frågan var delvis annorlunda formulerad och den studien genomfördes 1998, tyder det på att ungdomar i Västernorrland i högre grad är ute i naturen. Det var också betydligt fler i länet som sysslar med någon hobby varje vecka jämfört med 22 procent för såväl pojkar som flickor i Ungdomsstyrelsens studie [54].

Möjligheterna för 17-åringarna att ägna sig åt några fritidsaktiviteter presenteras i figur 19.

Figur 19: Andel av de som är intresserade av en aktivitet som upplevde att de har mycket bra eller ganska bra möjligheter att utöva aktiviteter. Andel i procent. * markerar att skillnaden är statistiskt säkerställd.

Pojkarna anser i högre grad att möjligheterna till lagsport och dans eller disco är bra eller ganska bra medan däremot flickorna i högre grad anser detta gälla möjligheter att gå i affärer eller gå på café.

Icke-kommersiella mötesplatser

Ett mål för den nationella ungdomspolitikerna är att ”Andelen ungdomar, med olika social bakgrund, som upplever att de har tillgång till ändamålsenliga mötesplatser där ungdomar ges inflytande över verksamheten, ökar under 2001-2003”. [24] Här saknas dock uppföljningsmått. I samband med Visionsarbetet i länet var frågan om mötesplatser en av de frågor som lyftes fram. Frågan återkom även från gruppen under 29 år i den flyttningsstudie som genomfördes 2001.

På frågan om det finns någon lokal dit man kan gå med sina vänner utan att betala eller köpa någonting svarade 39 procent av 17-åringarna procent att det fanns en sådan i närheten, högst 5 km från bostaden. Ytterligare 18 procent uppgav att det fanns en sådan i centralorten.

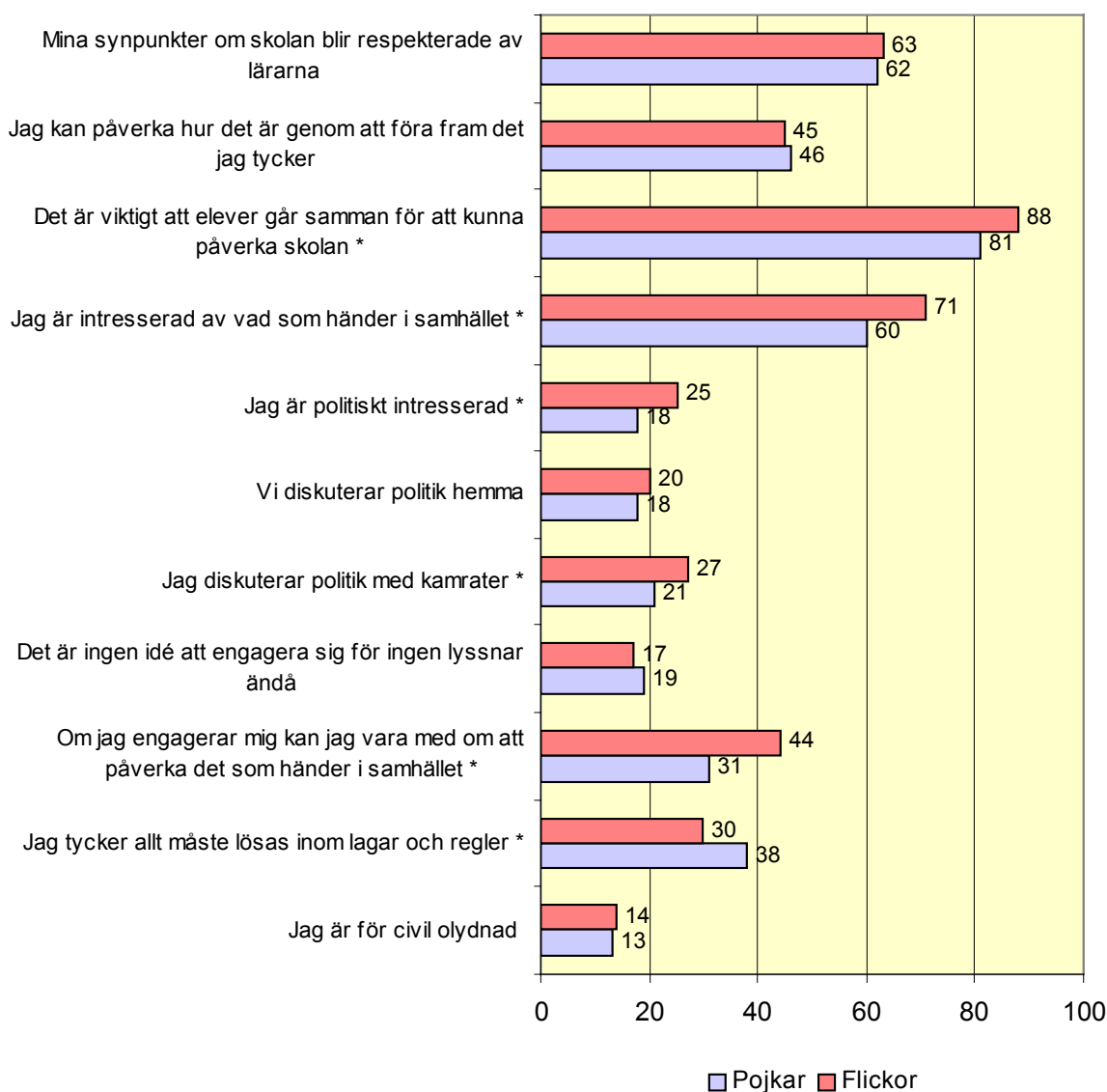
Det var 42 procent som besökte en sådan lokal minst en gång i månaden. Av dessa 476 ungdomar var det 23 procent som upplevde att de kunde vara med och påverka innehållet till stor del. 54 procent kunde det till en viss del medan 23 procent inte alls upplevde att de kunde påverka.

Av samtliga var det 17 procent som tyckte att det var mycket viktigt att det finns en sådan lokal och ytterligare 28 procent tyckte att det var ganska viktigt.

Inflytande

17-åringarna fick ta ställning till ett antal frågor som rör inflytande och demokratifrågor. Figur 20 visar andelen som ansåg respektive påstående stämma helt eller ganska bra.

Figur 20: Andel i procent som ansåg respektive påstående stämma ganska bra eller mycket bra. * markerar att skillnaderna är statistiskt säkerställda.

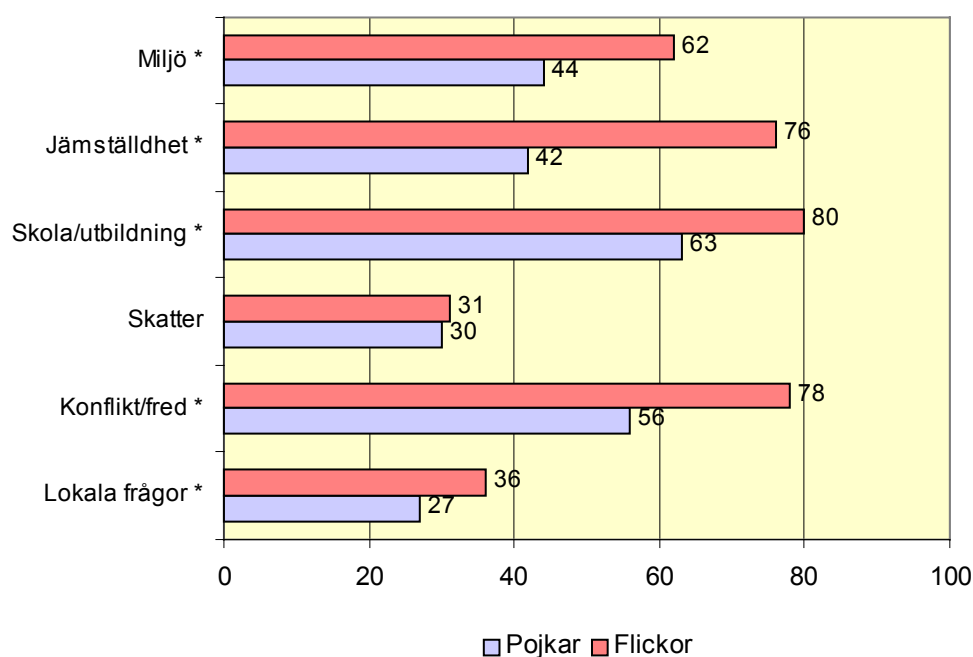

Ett mål för den nationella ungdomspolitiken är att andelen ungdomar som upplever att de har ett formellt såväl som ett reellt inflytande i skolan ökar under 2001 – 2003 [24]. Inflytande i skolan lyftes även fram av ungdomar under arbetet med Vision 2005. Det reella inflytandet kan här sägas speglas i två påståenden. ”Mina synpunkter om skolan blir respekterade av lärarna” ansåg 62 procent av 17-åringarna stämma bra eller ganska bra. Motsvarande svar för ”Jag kan påverka hur det är i skolan genom att föra fram det jag tycker” var 46 procent.

På fråga om man kommit i kontakt med/blivit kontaktad av politisk förening uppgav 22 procent av samtliga, 24 procent av flickorna och 20 procent av pojkarna detta. Endast 5 procent av flickorna och 3 procent av pojkarna var medlem i någon politisk förening. Däremot var hela 36 procent av flickorna och 40 procent av pojkarna med i någon annan typ av förening.

Figur 21 visar vilka frågor 17-åringarna ansåg vara mycket viktiga.

Figur 21: Andel 17-åringar som ansåg frågan är mycket viktig. Andel i procent. * markerar att skillnaderna är statistiskt säkerställda.

Här kan man se att flickorna generellt i högre grad anser frågor vara mycket viktiga.

Kommunikationer

Bra kommunikationer var en av frågorna som ungdomar lyfte fram i under arbetet med Vision 2005.

12 procent av 17-åringarna besökte närmaste kommuncentrum flera gånger i veckan på kvällstid, det vill säga efter klockan 18.00. Ytterligare 31 procent någon gång per vecka.

74 procent (829) av de svarande bodde mer än två kilometer från kommuncentrum och kan

bedömas ha större behov av väl fungerande kommunikationer mellan hemmet och centrum. Denna grupp beskrivs i följande avsnitt.

De som hade mer än två kilometer till kommuncentrum

Av de som hade mer än två kilometer till kommuncentrum var det 11 procent som besökte kommuncentrum flera gånger i veckan och 30 procent någon gång i veckan. Det är 19 procent som uppgav att senaste anslutningen därifrån med kollektivtrafik gick före 18.00, 13 procent att den gick från 18.00 och fram till 20.00, 31 procent från 20.00 fram till 22.00 och 37 procent efter 22.00. Här har de 19 procent som uppgett ”vet ej” borträknats.

Det är 19 procent som menade att de har mycket stora möjligheter att komma hem från kommuncentrum efter klockan 22.00, ytterligare 22 procent att de hade ganska stora möjligheter att ta sig hem medan 20 procent respektive 39 procent uppgav sig ha ganska små eller mycket små möjligheter.

Om man reste hem från kommuncentrum efter klockan 22.00 var det 29 procent som oftast åkte kollektivtrafik, 50 procent med egna eller kamraters föräldrars bil och 11 procent som åkte med kamrater som kör bil. 3 procent åkte moped eller cykel och 7 procent på annat sätt. Det var fler pojkar som åker moped eller cyklar 5 procent jämfört med 2 procent för flickor.

Det var 23 procent som varje dag eller vecka avstod från att besöka kommuncentrum kvällstid för att de inte kunde ta sig hem och ungefär lika många, 24 procent som av samma anledning avstod från andra besök.

Samtliga

Det var 23 procent som uppgav att senaste anslutning till närmaste stad under helgen gick före 18.00. 6 procent mellan 18.00 och 19.59, 16 procent mellan 20.00 och 21.59, 15 procent mellan 22.00 och 24.00 samt 40 procent uppgav att den gick senare än 24.00. Här är de 42 procent som svarat ”vet ej” borträknade.

Det var 20 procent som reser till annan kommun utan föräldrarna varje, eller nästan varje vecka och 18 procent som gjorde det varje eller nästan varje månad medan 62 procent reste mer sällan.

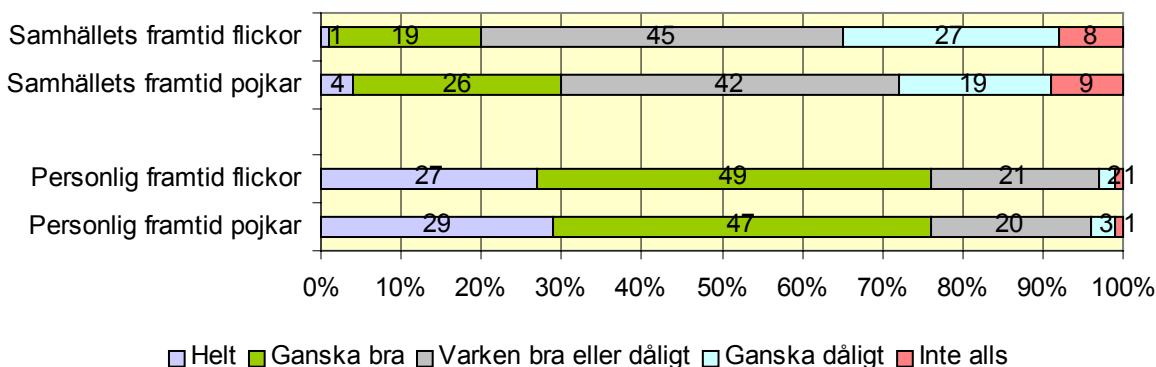
Man reste oftast med kollektivtrafik, 76 procent, 9 procent blev skjutsade av kamraters föräldrar, 11 procent med kamrater som kör bil och 4 procent reste på annat sätt.

Några allmänna frågor

17-åringarna fick ta ställning till två påståenden om hur de ser på framtiden. Det första var ”Min personliga framtid ser mycket ljus ut” och det andra var ”Samhällets framtid ser mycket ljus ut”.

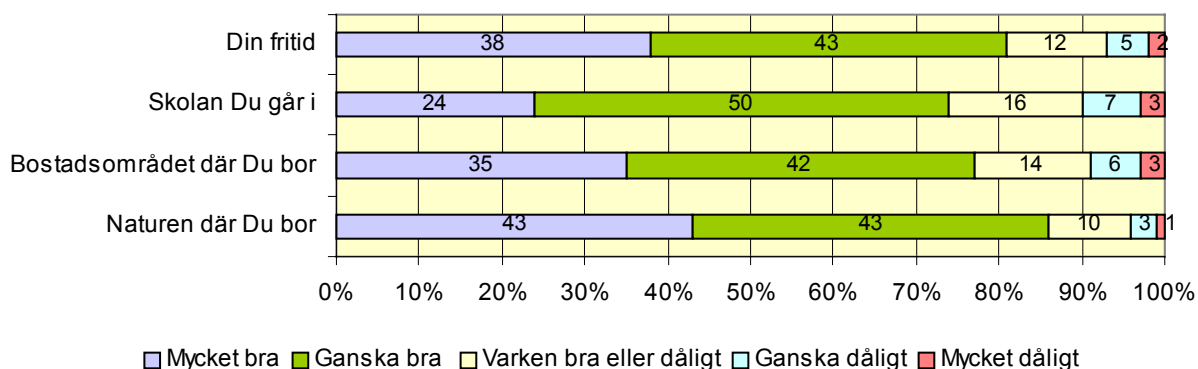
Figur 22 Överensstämmelse med påståendena; ”Samhällets framtid ser mycket ljus ut” respektive ”Min framtid ser mycket ljus ut. Andel i procent.

Bland flickorna var det färre, 19 procent som ansåg att påståendet ”Samhällets framtid ser mycket ljus ut” stämde helt eller stämde ganska bra jämfört med 30 procent bland pojkarna.

17-åringarna fick även ta ställning till hur de såg på naturen och bostadsområdet där de bor samt skolan de går i och sin fritid.

Figur 23 17-åringars syn på sammanfattande frågor; ”Vad tycker Du om följande?” Andel i procent.

Det var något fler pojkar än flickor som ansåg att deras fritid var mycket bra, 43 procent jämfört med 33 procent för flickorna.

Lämpliga nyckeltal

Samtliga uppgifter i detta kapitel måste inhämtas via enkät vid en uppföljning. Frågor om inflytande, mötesplatser och kommunikationer har lyfts fram som särskilt viktiga av ungdomar i samband med arbetet med Vision 2005.

3 Livsmiljön i Västernorrland – några axplock

Nästan 9 av 10 Västernorränningar mellan 18 och 84 år upplever att det är bra eller ganska bra att bo och leva i vårt län. Lika många av ungdomarna i nionde klass och i gymnasiet trivs mycket bra eller ganska bra med livet. Trots en minskande befolkning finns det positiva tecken för utvecklingen. Bland annat var det 2001 ett inflyttningsöverskott av barnfamiljer. Troligtvis beror detta på att unga familjer flyttar till den tätortsnära landsbygden för att söka ökad livskvalitet.

Lärartätheten samt utbildningsnivån i förskolor och skolor är högre i Västernorrland än i landet i övrigt. 7 av 10 elever i nionde klass samt gymnasieskolans läsår två och tre trivs bra eller ganska bra i skolan. Nästan samtliga niondeklassare eller 97 procent har minst ett par bra kamrater.

Bland 17-åringarna är det 8 av 10 som tycker att påståendet ”Jag ser min framtid som mycket ljus” stämmer bra eller ganska bra. Lika många ser också positivt på sin fritid. Negativt är att endast 6 av 10 upplever att deras synpunkter om skolan blir respekterade av lärarna. Närmare 7 av 10 är intresserade av samhällsfrågor samtidigt som bara 2 av 10 uppger sig vara politiskt intresserade. Ungefär 4 av 10 har tillgång till en samlingslokal i närheten av hemmet, till exempel en fritidsgård. 4 av 10 av de som bor mer än två kilometer utanför kommuncentrum har små eller mycket små möjligheter att ta sig hem efter klockan 22.00.

Länet placeras på åttonde plats av 21 i landet i ett jämställdhetsindex som rör bland annat utbildning, situation på arbetsmarknaden samt inflytande. Det är hälften så vanligt i vårt län att barn eller ungdom i åldern 0-17 år lever i hushåll med låga inkomster som i riket (6% jämfört med 11%). Cirka 19 av 20 i åldern 16-85 år har inte behövt avstå från någon aktivitet med anledning av att de var rädd att utsättas för brott.

Bostadskostnaderna är klart lägre i länet än i övriga Sverige, så är även kostnaderna för inköp av småhus samt bostadsrätter. Man ser genomgående positivt på boendet, särskilt bostadsstandarden och närheten till naturen, men många ser även positivt på närheten till förskola/skola och tryggheten. Däremot är man inte lika nöjd med kollektivtrafiken inom kommunerna. Den offentliga sektorn är ledande i Sverige vad gäller satsning på kulturen.

Länets sysselsättningsgrad är något lägre än i landet i övrigt. Däremot är det positivt att nyföretagandet ökar mest i landet, 11 procent jämfört med en procents minskning i landet 2001. Fler än 9 av 10 trivs bra eller ganska bra på arbetet. Antalet ersatta dagar från försäkringskassan är högre i länet än i landet i övrigt, 45 dagar jämfört med 42, men ändå lägre än övriga norrlandslän. Utbildningsnivån är lägre än i landet i övrigt. Här har 29 procent av kvinnorna och 23 procent av männen i åldrarna 20 till 64 år eftergymnasial utbildning jämfört med 33 procent respektive 28 procent i riket. Däremot har något fler ungdomar i Västernorrland än i landet i övrigt påbörjat högskolestudier till och med 25 års ålder.

Något fler i länet har en rökfri arbetsplats 89 procent jämfört med 85 procent i riket. Däremot är det 85 procent såväl i länet som i riket som har rökfritt hemma. Det är något färre i länet som är utsatta för buller inomhus, 7 procent jämfört med 10 procent i riket i övrigt. Det är betydligt färre som mätt radonhalten i bostaden, 6 procent jämfört med 18 i riket.

Så många som 96 procent av västernorrlänningarna mellan 18 och 84 år ser naturen som en positiv faktor i livsmiljön och hela 5 av 10 bland de som flyttade till länet 2001 tyckte att närheten till naturen hade blivit bättre. 3 av 10 äter viltkött minst en gång i månaden jämfört med 2 av 10 i landet i övrigt. Däremot är det färre som äter insjöfisk, 8 procent respektive 12 procent, vilket troligen beror på en uppmärksamhet på miljögifter i form av kvicksilver och cesium. Halterna av luftföroreningar i form av nitrösa gaser och små partiklar vid URBAN-nätverkets mätstationer ligger långt under de gränsvärden som är uppsatta och pekar på en god luftkvalitet.

4 Slutord

”Möjligheten för förskolebarn att bygga kojor under utomhuslek har inverkan på såväl den motoriska förmågan som på koncentrationen. Därför borde kommunerna införa ett ”kojindex” som en kvalitetsmätare på sina förskolor. Det föreslog landskapsarkitekten Patrik Grahn, docent inom området hälsa och rekreation, under ett symposium om förskolans effekter på barns hälsa.” [55.]

En beskrivning av livsmiljön bör ha som mål att människor känner för de värden som beskrivs och att man känner igen sig i beskrivningen som ges. Detta har varit ambitionen för bokslutet. I många fall saknas dock bra återkommande mått för att beskriva livsmiljön. För genomförande av bokslutet har därför uppgifter om hur länsinnevånarna värderar olika faktorer i många fall fått inhämtas i särskilda enkäter.

Parallellt med detta har ett omfattande arbete bedrivits i länet för att bryta ner de nationella miljömålen till regional nivå. I Länsstyrelsens remissversion ”Förslag till miljöstrategi med regionala miljömål” som är på remiss våren 2003 redovisas en rad mått för att från och med nästa år följa miljöindikatorer i länet. Dessa bör vid kommande uppföljning kunna integreras. När nu folkhälsomålen antagits av riksdagen bör en liknande process som i miljömålsarbetet startas för att regionalt integrera målen med miljömålen [51]. Folkhälsopropositionen antogs i december 2002 [56]. Detta kommer troligen att innebära att behovet att följa upp mål med hjälp av nyckeltal kommer att öka. Länsstyrelsen kommer därför att ta initiativ till att en samlad strategi för datafångst i livsmiljöfrågor utarbetas i samarbete med andra aktörer i länet.

De mått på livsmiljön som använts i bokslutet beskrivs i siffror, utan bedömningar och värderingar, vilket gör att bokslutet i sig inte svarar på frågan om livsmiljön är bra eller dålig. Det är i stället de bedömningar och värderingar som görs av läsaren som kan svara på frågan. Att värdera resultaten är även en uppgift för de som på olika sätt deltar i den regionala planeringsprocessen.

Avsikten är att livsmiljöbokslutet ska genomföras återkommande. Bokslutet har karaktären av ett utvecklingsarbete. Handlingslinjen Livsmiljö – det goda vardagslivets län inom Länsvisionen 2005 kommer att ges ett särskilt ansvar för att driva förändringsarbetet utifrån livsmiljöbokslutet i länet.

Referenser

1. Länsstyrelsen Västernorrland. *Vision 2005 med perspektiv mot 2010*, 2001.
2. Nationalencyklopedin. Bra böcker. Höganäs 1994.
3. Pettersson, B. Tillgren, P. Finer, D. Haglund, BJA. *Playing for time. Creating supportive environments for health. Report from the 3rd International Conference on Health Promotion, Sundsvall, Sweden, June 9-15 1991*. Sundbyberg: Karolinska Institutet, Institutionen för Internationell hälsa och socialmedicin, 1992.
4. *Agenda21*. <http://www.mls.miljo.gu.se/agenda21/>.
5. International Development Bank. *Invest in health*. 1993.
6. Putnam, R.D., *Den fungerande demokratin*, SNS Förlag. Stockholm 1997.
7. Sundsvalls kommun. *Hälsan – rättvist fördelad?* 2002.
8. Svenska Kommunförbundet, Landstingsförbundet, och Folkhälsoinstitutet. *Välfärdsbokslut*. 1999.
9. Näringsdepartementet, SCB, and Naturvårdsverket. *Sustainable Development, Indicators for Sweden - a first set 2001*.: db grafiska. Örebro2001.
10. SOU 2001:79. *Välfärdsbokslut för 1990-talet*.
11. SOU 2000:52. *Framtidens miljö - allas vårt ansvar*.
12. SOU 1999:137. *Hälsa på lika villkor*.
13. Statistiska Centralbyrån. *Befolkningsstatistik*. www.scb.se/databaser
14. Länsstyrelsen Västernorrland. *17-åringar i Västernorrlands län – Fördjupningsstudie för Livsmiljöbokslut*. 2003.
15. Kairos Future, Västerås stad, SACO:s studentråd och Kompetensrådet i Södermanlands län. *Dagens unga – morgondagens vuxna*. 2002.
16. Glesbygdverket. *Årsbok 2002*. Edita Norstedts tryckeri AB. Stockholm 2002:
17. Länsstyrelsen Västernorrland. *Avsiktsförklaring Mångfald*, 2002.
18. Länsstyrelsen Västernorrland. *Befolkningsenkät för Livsmiljöbokslut, 18-84 år samt 24 år*. 2003.
19. Statistiska Centralbyrån, *Undersökningarna om levnadsförhållanden*. 2002.
20. Landstinget Västernorrland. *Undersökning av drogvanor hos elever i årskurs 9*. 2001.
21. Landstinget Västernorrland. *Undersökning av drogvanor hos elever i gymnasiets årskurs 2 och 3*. 2002.
22. Riksförsäkringsverket, Statistikuppgifter.
23. Skolverket. *Jämförelsetal mellan huvudmän*. 2002.
24. Ungdomsstyrelsen. *Ung 2002 - andra årets uppföljning av den nationella ungdomspolitik*. 2002.
25. Högskoleverket. *Statistik & Analys*. 2003-01-14.
26. Statistiska Centralbyrån. *Medborgarinflytande*. www.scb.se/databaser.
27. Skandinaviska utvärderingsinstitutet. *Kultur- och fritidsvanor i Västernorrland 2000*, 2000.
28. Statistiska Centralbyrån. *Jämställdhetsstatistik*. www.h.scb.se/SCB/BOR/SCBBOJU/JAM_HTM/index.html.
29. Statistiska Centralbyrån. *PM - Specialkörning för livsmiljöbokslut i Västernorrland om hushållens ekonomi*. 2002.
30. Rikspolisstyrelsen. *Polisens Medborgarundersökning*, 2002.
31. Rikspolisstyrelsen. *Brottsstatistik*.
32. Socialstyrelsen. *Jämförelsetal för socialtjänsten 2001*. www.SoS.se.
33. Statistiska centralbyrån. *Boende, byggande och bebyggelse*. www.scb.se/databaser.
34. Länsstyrelsen Västernorrland (SCB). *Flyttare in, flyttare ut samt inom*

35. *Västernorrlands län*. 2001.
36. Statens kulturråd. *Kulturstatistisk årsbok 2002*. www.kur.se.
37. Westerholm, B. m.fl. eds. *Sysselsättning, hälsa och välfärd*. Vol. 1986:86. 1996. Folkhälsoinstitutet: Stockholm.
38. Länsarbetsnämnden, Länsstyrelsen och Regionala kompetensrådet i Västernorrlands län. *+/-44 000, Brist eller tillgång, Hot eller möjlighet*. 2002.
39. Försäkringskassan, Länsarbetsnämnden, Arbetsmiljöinspektionen, Länsstyrelsen samt Landstinget i Västernorrlands län. *Ett åtgärdsprogram för att minska sjukskrivningar samt öka livskvaliteten och hälsa i Västernorrland*. 2002.
40. Statistiska Centralbyrån. *Befolkningens utbildning*. www.scb.se/databaser.
41. Länsarbetsnämnden Västernorrland. Statistikuppgifter.
42. Statistiska Centralbyrån. *Arbetskraftsundersökningarna*. 2002.
43. Länsarbetsnämnden Västernorrland. Statistikuppgifter.
44. Nyföretagarbarometern/Jobs and society, www.jobs-society.se.
45. Skattemyndigheten. Statistikuppgifter.
46. Försäkringskassan Västernorrland. *30-dagars-studien*. 2002.
47. Försäkringskassan. Statistikprogram Siloette.
48. Institutet för miljömedicin. *Miljöhälsa-enkät*. 1999.
49. Mjönes, L., Falk R. *Cancerrisk från radon i inomhusluft*. Strålskyddsnytt. 2001(1).
50. SOU 1996:124. *Miljörelaterade hälsorisker*. 1996.
51. Länsstyrelsen Västernorrland. *Miljöanalys*. 1997.
52. Statens Livsmedelverk. *Kostrekommendationer*. www.SLV.se.
53. Länsstyrelsen i Västernorrlands län. *Förslag till miljöstrategi med regionala miljömål, Västernorrland – i frontlinjen för en ekologiskt hållbar utveckling*. 2002.
54. SFS 2001:527. Naturvårdsverket 2001.
55. IVL Svenska Miljöinstitutet AB. *Uppgifter från URBAN-nätverket*. 2001/2002.
56. Ungdomsstyrelsen. *Ny tid, Nya tankar*. Ungdomsstyrelsens utredningar. Vol. 10. Stockholm 1998.
57. *Högt "kojindex bra för barns hälsa"*. Läkartidningen, 2002. 99(49).
58. *Regeringens proposition 2002/03:35. Mål för folkhälsan*.

LÄNSSTYRELSEN
VÄSTERNORRLANDS LÄN

871 86 Härnösand
Tel. 0611-34 90 00
www.y.lst.se